PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI:

POLITIČKE PARTIJE

PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI:
POLITIČKE PARTIJE

Sarajevo, 2013.

naslov: Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Političke partije
autor_autorice: Dragana Rašević, Vuk Vučetić, Zlatiborka Popov-Momčinović
lektura_korektura: Sandra Zlotrg
prelom_naslovnica: Amila Hrustić
izdavači: Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar
za izdavače: Mirela Grünther-Đečević, Jadranka Miličević, Saša Gavrić

© Fondacija Heinrich Böll/ Fondacija CURE/ Sarajevski otvoreni centar/ autor_ice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Studija izlazi u okviru edicije *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra,
Knjiga 19.
Ediciju uređuje Emina Bošnjak.

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autora_ica: Dragane Rašević, Vuka Vučetića i Zlatiborke Popov-Momčinović i ni u kom slučaju ne predstavlja stanovište Evropske unije.

DRAGANA RAŠEVIĆ, VUK VUČETIĆ, ZLATIBORKA POPOV-MOMČINOVIĆ

PRAVA LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI: **POLITIČKE PARTIJE**

Sarajevo, 2013.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726:613.885]:329(497.6)

RAŠEVIĆ, Dragana

Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini :
političke partije / Dragana Rašević, Vuk Vučetić,
Zlatiborka Popov-Momčinović. - Sarajevo :
Fondacija "Heinrich Böll", Ured za BiH :
Fondacija CURE : Sarajevski otvoreni centar, 2013.
- 72 str. ; 25 cm. - (Edicija Ljudska prava
Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 19)

O autoru i autoricama: str. 69. - Bibliografija uz tekst.

ISBN 978-9958-577-10-9
1. Vučetić, Vuk 2. Popov-Momčinović, Zlatiborka. -
I. Momčinović, Zlatiborka Popov- vidi
Popov-Momčinović, Zlatiborka
COBISS.BH-ID 20701958

Sadržaj

Zlatiborka Popov-Momčinović
PREDGOVOR 6
Dragana Rašević i Vuk Vučetić
SAŽETAK 8

1. UVOD 9
1.1. Društvena svijest o LGBT osobama u kontekstu političkih stranaka u BiH
1.2. Ciljevi istraživanja

2. METODOLOGIJA I ANALITIČKI OKVIR 17
2.1. Uzorak
2.2. Instrumentarij
2.3. Postupak
2.4. Etički aspekti

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA 19
3.1. Status LGBT osoba u dokumentima (statut, politički i izborni program) političkih partija u BiH
3.2. Odnos društva prema LGBT osobama iz perspektive političara_ki
3.2.1. Problem 1: Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta
3.2.2. Problem 2: Neprihvatanje žena u društvu i agresivnost mladih kao kočničari boljeg stanja u oblasti prava LGBT osoba u BiH
3.2.3. Problem 3: Homofobični opinion leader-i i homofobično društvo
3.2.4. Problem 4: Otpor prema LGBT osobama izraženiji u manjim sredinama
3.3. Uzroci otpora bh. društva prema LGBT osobama, prema mišljenju sagovornika_ca iz političkih stranaka
3.4. Odnos političkih partija prema LGBT osobama u BiH
3.5. Ostvarivanje prava LGBT osoba u političkim partijama
3.6. Odnos političkih partija prema paradi ponosa i drugim javnim manifestacijama LGBT osoba
3.7. Rješenja koja su moguća iz perspektive političkih partija

4. ZAKLJUČAK 49

5. PREPORUKE 52

Zlatiborka Popov-Momčinović
6. OGRANIČENJA STUDIJE 53

7. IZVORI 55

APPENDIX: RJEČNIK LGBT POJMOVA 57

O AUTORU_ICAMA 69

Predgovor / *Zlatiborka Popov-Momčinović*

Četvrta studija sprovedena u okviru *sektoralnih* istraživanja projekta *Coming out! Zagovaranje i zaštita prava LGBT osoba* koja je pred nama urađena je s ciljem sticanja dubljeg uvida u vizure, objašnjenja i aktivnosti kada političke partije BiH adresiraju, tačnije (usput) dolaze u dodir sa ovom temom. Ne može se govoriti o *adresiranju* budući da je sama problematika na samom dnu ljestvice idejno-ideoloških i praktičkih aktivnosti ogromne većine ovdašnjih političkih partija, kao i društva u cjelini.

Studija ima jasan idejni slijed: od opisa konteksta bh. društva u kojem su i LGBT osobe situirane, sa akcentom na one segmente koji se najviše dotiču LGBT osoba, prikaza političkog sistema BiH u glavnim crtama do glavnih političkih subjekata. Prikazani su i programi političkih stranaka u kontekstu LGBT tematike, opisana korištena metodologija istraživanja, urađena studiozna analiza dobijenih rezultata i formulisane preporuke.

Kada govorimo u kontekstu političkih partija, možemo konstatovati da je BiH i dalje u predpolitičkom stanju jer ne postoji jasna ideološka profilacija političkih partija niti politike u smislu *policy* tj. oblika javne djelatnosti za rješavanje konkretnih problema političke zajednice (npr. diskriminacije LGBT osoba), već često same političke partije iz oportunih razloga učestvuju u generiranju krize i problema – što se jasno odrazilo i dalo iščitati iz samog istraživanja i njegovih rezultata. Stavovi, mnijenja, elaboracije aktera_ki iz političkih stranaka kreću se na različitim polovima između kojih se *gnijezde* i lična mišljenja i iskustva, preklapaju se sa partijskim politikama ali mjestimično demonstriraju i otklon od njih.

Iako su *manje građanske* stranke, daleko otvorenije prema LGBT osobama, nerijetko reagovale na slučajeve homofobije u BiH, nije rijedak slučaj da se unutar „četiri zida" tih istih partija mogu čuti homofobni stavovi, na šta je ukazala jedna osoba s kojom smo razgovarali i koja dolazi upravo iz takve jedne partije. Dalje, veće stranke, koje prema položaju na ideološkom spektru treba da imaju veći senzibilitet prema ovoj populaciji, nisu ova pitanja ugradile u svoje političke programe, što im daje prostor da reaguju po potrebi i *ad hoc* kad procijene da je to politički oportuno. To ukazuje i činjenica da su u *nekim* slučajevima reagovale i da među njihovim članstvom ima senzitivnih osoba prema LGBT tematici, ali to nije dovoljno jer ne odražava zvaničan stav određene političke partije.

Posebno je simptomatično da nijedna politička partija nije ugradila LGBT tematiku u svoj politički program. Budući da se politički programi

pišu široko s težnjom da obuhvate što više pitanja i društvenih problema, ovo je jasan indikator ignorantskog odnosa političkih partija prema LGBT osobama. I ne samo toga, već i straha od reakcije šireg društva, što pokazuje da političke stranke sebe ne vide kao agense pozitivnih političkih promjena nego kao puke izvršioce, replikante "narodne volje", tačnije "volje naroda", šta god taj pojam značio budući da se kada obnašaju vlast ne obaziru dovoljno na same potrebe i probleme koji dolaze iz društvene baze.

Politika u BiH nije ni *vještina vođenja državnih poslova*, ni *umjetnost vladanja*, ni *umijeće postizanja sporazuma i saglasnosti*,[1] već gola moć raspodjele rijetkih resursa ove poluperiferne zemlje. U toj igri za osvajanje i *grabljenje* rijetkih resursa, različite i bitne društvene teme i ne dolaze na dnevni red, a na šta su, što eksplicitno što implicitno, upućivali i sami sagovornici i sagovornice. U uslovima ogromne socijalne deprivacije, siromaštva i nezaposlenosti, različita pitanja ljudskih prava doživljavaju se kao luksuz, uključujući i prava i slobode LGBT osoba, pri čemu se ne uviđa složenost društvenog determinizma u kojem nijedan problem nije odvojen od drugog te da rješavanje jednog društvenog problema doprinosi stvaranju pozitivne klime za rješavanje i ostalih. Neki_e od intervjuisanih su *priznali* da su LGBT osobe nedovoljno snažne da bi političke partije tome posvetile pažnju, što potvrđuje prethodno iznijetu tezu da u BiH vlada predmoderno shvatanje demokratije kao vladavine većine. Ta vladavina, međutim, često završava u tiraniji većine i, nažalost, u različitim oblicima nasilja, direktnim ili indirektnim, nad onima koji se bilo lično bilo zbog specifične grupe kojoj pripadaju *ne uklapaju* u ovaj predmoderni model.

No, ono što barem djelimično ohrabruje jeste činjenica da postoje političke stranke, prevashodno iz liberalnog miljea, koje su senzibilnije prema ovim pitanjima. I ne samo to, ohrabruje i to da sagovornici_e iz partija čiji su "šefovi" znali "ispaljivati" homofobne parole pokazuju ne samo rudimente osviještenosti već i sposobnost da elaboriraju razloge, što generalno, što u onim oblastima u kojima su sami_e aktivni_e te daju korisne sugestije i preporuke za promociju i garanciju prava i sloboda LGBT osoba. Osim toga, sagovornici_e iz političkih opcija koje se nalaze desno na političkom spektru ukazuju na čitav niz problema kao što je nepoštovanje antidiskriminacijske regulative, što se dodatno obrušava na ranjive i nevidljive društvene grupe kao što je LGBT zajednica. Iz tih razloga, nepostojanje jasne ideološke profilisanosti političkih partija ne mora se u ovom kontekstu posmatrati kao problem po sebi jer može na *brisanom* ideološkom prostoru Bosne i Hercegovine otvoriti niše za manevar u promociji i zagovaranju prava LGBT osoba.

1 v. Hejvud, E. *Politika,* Clio, Beograd, 2004., str. 14. i dalje

Sažetak / *Dragana Rašević i Vuk Vučetić*

Osnovni cilj četvrte studije koja je sprovedena u okviru *sektoralnih* istraživanja projekta *Coming out! Zagovaranje i zaštita prava LGBT osoba* bio je ispitati stavove političara_ki, odnosno političkih partija o LGBT osobama u BiH i ukazati na probleme koji su prisutni u ovom sektoru. Evidentno postojanje otpora u društvu prema LGBT osobama direktno se reflektuje na političke partije u BiH. Međutim, ne samo da postoji svojevrsni otpor, već je ova analiza pokazala da je izražena izuzetno slabo razvijena svijest političkih subjekata o prisutnosti i potrebama LGBT osoba u društvu. Tome u prilog ide činjenica da gotovo nijedna politička partija (osim Naše stranke) nije posvetila nimalo prostora LGBT osobama u svojim dokumentima (statut, politički i izborni program). Velike političke partije (bez obzira na ideološku orijentaciju) vođene interesima osvajanja vlasti, odnosno dobijanja povjerenja što većeg biračkog tijela, po pravilu zanemaruju gotovo sve marginalizovane grupe, pa samim tim i LGBT osobe. Naša stranka, kao mala politička partija građanske provenijencije, u odnosu na ostale partije koje su zahvaćene ovom analizom pokazala je najveći iskorak u smislu prihvatanja LGBT zajednice kao ravnopravnog člana društva. Na ovaj način se svakako šalje pozitivna poruka LGBT zajednici da borba za prava nije uzaludna, te da još snažnijim i konkretnijim aktivnostima kroz politički angažman treba nastaviti u tom smjeru. Sa druge strane, pojedini sagovornici_e koji su članovi i članice desno orijentisanih političkih partija izrazili su senzibilitet i razumijevanje prema problemima LGBT zajednice. Ipak, oni mogu predstavljati samo izuzetke koji potvrđuju pravilo da postoji otpor prema ovoj populaciji na nivou čitave političke partije. Ocjenjujući da su mentalitet građana, tradicija i religija, strah od nepoznatog, neznanje, loš ekonomski standard, postojanje "većih problema" i sl. glavni uzroci homofobije i otpora prema LGBT zajednici u društvu, intervjuisani sagovornici i sagovornice samo su pokazali nedostatak senzibiliteta i nespremnost da prihvate da su, kao dio tog istog društva, i sami odgovorni za postojeće stanje. Osim konstatovanja problema, ova studija je ponudila i konkretne preporuke u cilju podizanja senzibiliteta političara_ki prema LGBT osobama. U tom smislu smatramo da je jedan od glavnih koraka ka ostvarivanju pomenutog cilja organizovanje seminara i radionica koje bi razvijale svijest o postojanju LGBT osoba što bi predstavljalo i prvi korak ka prihvatanju ove zajednice kao ravnopravnog člana društva.

Ključne riječi: prava i slobode LGBT osoba, političke partije, Bosna i Hercegovina, homofobija, (anti)diskriminacija

1. Uvod

LGBT osobe, kao jedna od najugroženijih društvenih grupa u BiH, nalaze se na margini političkog i društvenog života. Kako bismo stekli što bolji uvid u položaj LGBT osoba u BiH i da bismo osvijetlili na koji način se političke partije odnose prema ovoj zajednici, najprije ćemo ukratko predstaviti funkcionisanje političkog sistema, sa posebnim akcentom na političke partije koji su jedan od najznačajnijih subjekata njegove (ne) funkcionalnosti.

Veoma kompleksna politička struktura u BiH,[2] čije je funkcionisanje zasnovano na etničkom predznaku, otežava donošenje i implementaciju gotovo svih važnijih zakona i političkih odluka. Zbog postojanja "važnijih problema" u državi, političari_ke često na marginu postavljaju teme koje se tiču ljudskih prava. Jedan primjer diskriminatorskog i nezainteresovanog odnosa prema ovim pitanjima je svakako slučaj Sejdić-Finci.[3] Naime, političke elite još uvijek ne mogu da pronađu *solomonsko* rješenje za ovaj ustavni problem, prema kojem samo pripadnici konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) mogu biti birani u Predsjedništvo BiH i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH.

Proces tranzicije, u kojem se BiH još uvijek nalazi od raspada bivše Jugoslavije, sa sobom donosi niz problema kao što su nezaposlenost, loš ekonomski standard, nedovoljno uređen obrazovani sistem, postojanje kriminala, korupcije i sl. Ovakve društveno-političke (ne)prilike značajno

---

2 Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko distrikta. Ovakvo uređenje proisteklo je iz Dejtonskog mirovnog sporazuma koji je potpisan 21. novembra 1995. godine. Najveći pravni akt BiH je Ustav BiH odnosno Aneks 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma. Osim Ustava BiH, oba entiteta (FBiH i RS) imaju svoje ustave, kao i različite političke sisteme, dok Brčko distrikt ima zaseban upravni sistem i sopstveni Statut kao najviši pravni akt. Na čelu države je tročlano Predsjedništvo koje čini jedan Bošnjak, jedan Srbin i jedan Hrvat. Savjet ministara predstavlja izvršnu, dok Parlamentarna skupština koja se sastoji od Predstavničkog doma i Doma naroda predstavlja zakonodavnu vlast (Više u: Sahadžić M. "Priroda političkog sistema u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić, S. Banović, D., Krause, C. *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, 2009., str. 18.)

Izvršnu vlast u entitetima čine predsjednik sa svoja dva zamjenika, kao i vlade entiteta. Zakonodavnu vlast u RS čini Narodna skupština Republike Srpske, dok u Federaciji postoji ista šema kao i na državnom nivou koja se sastoji od Predstavničkog doma i Doma naroda. Osim toga, u FBiH postoje i kantoni (njih 10) u kojima postoje lokalne skupštine i vlade koje su autonomne da usvajaju i sprovode kantonalne zakone, pod uslovom da nisu kontradiktorni sa zakonima Federacije BiH. Struktura Distrikta je bazirana na konceptu gradske uprave po američkom stilu, kojom upravlja gradonačelnik sa Skupštinom Distrikta i deset ministarstava koji su kreirani da odgovaraju ministarstvima entiteta. Najviše sudske instance su tri ustavna suda, po jedan za svaki entitet, i jedan na državnom nivou, te Apelacioni sud Brčko distrikta.

3 *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* naziv je sudskog predmeta koji je vođen pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, po tužbi Derve Sejdića i Jakoba Fincija koji su kao pripadnici nacionalnih manjina bili onemogućeni da budu birani u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Dom naroda Bosne i Hercegovine.

doprinose izostavljanju pitanja koja se tiču LGBT osoba sa dnevnog reda političara_ki, a sve pod istom parolom, da "postoje i važniji problemi". Zatim, izražene etničke i vjerske razlike kao i patrijarhalne vrijednosti na čijim temeljima je zasnovano funkcionisanje ovog društva jednostavno ne dozvoljavaju da teme koje se tiču ljudskih prava generalno, a onda i prava LGBT osoba, dođu u žižu interesovanja. "Opšte mišljenje je da političke prioritete predstavljaju rješavanja pitanja kao što su diskriminacija u odnosu na nacionalnost i vjeroispovjest kao i problemi siromaštva, socijalne nesigurnosti i infrastrukture te da LGBT pitanja ostaju na margini."[4]

Međutim, ako bacimo pogled na skoriju istoriju BiH, vidimo da su pitanja značajna za LGBT zajednicu bila negativno percipirana od strane države, o čemu nam svjedoče i zakoni koji su postojali u to vrijeme. Saša Gavrić navodi da o "pravu na seksualni i rodni identitet u određenim periodima socijalističke Bosne i Hercegovine nemoguće je govoriti. Izražavanje seksualne orijentacije u javnoj ili privatnoj sferi ne samo da nije bilo društveno poželjno, već je bilo i zakonski kažnjivo. Prema Krivičnom zakonu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine iz 1977. godine, seksualni odnos dvojice muškaraca imao je karakterizaciju protivprirodnog bluda."[5] Ovim zakonom odnos sa muškarcem kažnjavao se zatvorom do godinu dana, bez obzira na to da li se desio na privatnom ili javnom mjestu.[6] S tim u vezi Gavrić navodi da "čitav pravni i društveni kontekst tog vremena vjerovatno je imao za posljedicu jaku stigmatizaciju, posebno gej muškaraca."[7]

Gej osobe nisu bile u boljem položaju ni nakon rata u BiH (1992–1995). Naime, u *Deklaraciji bosanskohercegovačke gej-lezbejske asocijacije* iz 2001. godine navodi se da su komunizam, rat, nacionalizam, te brojni socijalni problemi koji su uslijedili nakon rata predstavljali prepreku u organizovanju lezbejki, biseksualnih osoba i gejeva. U Deklaraciji se ističe da "za lezbigej osobe 1997-1998. je bila oličenje kolapsa njihovog društvenog pokreta, izbacivanje otvoreno gej muškarca iz vojske, zatvaranje kafića koji je bio poznat kao mjesto okupljanja lezbigej osoba, i nerazumnih

---

4 Izvještaj *Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Bosnia Herzegovina*, dostupan na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/BosniaHerzegovinaSociological_E.pdf

5 Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 111.

6 Tek će poslijeratni period donijeti i konačnu dekriminalizaciju muškog homoseksualnog ponašanja, kada se donose novi krivični zakoni u Federaciji Bosne i Hercegovine (1998.) i Republici Srpskoj (1996.), na način da se krivično djelo protivprirodni blud izbacuje iz oba zakona. Novi Krivični zakon Brčko distrikta (2003.) također ne poznaje bilo koji oblik krivičnog gonjenja na osnovu seksualne orijentacije (Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 111.).

7 Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 111.

kontrola koje je provodila vlada nad organizovanjem."[8]

1.1. Društvena svijest o LGBT osobama u kontekstu političkih stranaka u BiH

Više je nego očigledno da je položaj LGBT osoba u patrijarhalnom i konzervativnom bosanskohercegovačkom društvu veoma nepovoljan. Naime, postoje brojni primjeri iz svakodnevnog života koji potvrđuju ovu tvrdnju. Sarajevski otvoreni centar (SOC) je tokom 2012. godine, u okviru svog programa besplatnog pravnog savjetovališta, dokumentovao nekoliko slučajeva zločina iz mržnje.[9] Društvenoj osudi LGBT osoba, prema komesaru Savjeta Evrope za ljudska prava Tomasu Hamarbergu, doprinose pristrasne, zastarjele i netačne informacije o tome šta je seksualna orijentacija i/ili rodni identitet, kao i stereotipno prikazivanje LGBT osoba u medijima i u udžbenicima. U izvještaju *Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi* navodi se da je potrebno da vlasti javno zauzmu čvrste stavove protiv kršenja ljudskih prava LGBT osoba, te da promovišu poštovanje prava na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet kroz dodatnu edukaciju iz oblasti ljudskih prava kao i putem raznih kampanja koje će za cilj imati razvoj društvene svijesti o tom pitanju.[10] Veliki broj istraživanja koja su rađena u prethodnom periodu imala su za cilj da ispitaju mišljenje javnosti o LGBT zajednici. Rezultati istraživanja koja su se sprovodila kontinuirano od 2005.[11] do 2012.[12] godine pokazuju da je

---

8 Đurković S., prema Gavrić S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 112.

9 Jedan od slučajeva koji je izazvao veliku medijsku pažnju je onaj iz maja 2012. godine kada je grupa studenata_ica napadnuta i vrijeđana jer su pokušali_e da dođu do informacija u vezi sa diskriminatornim upitnikom namijenjenim potencijalnim dobrovoljnim darivaocima_teljicama krvi, a koji je zabranjivao homoseksualnim i biseksualnim osobama da daruju svoju krv. Ovi_e studenti_ce su ismijavani_e, jedan_na od njih je napadnuta od strane tehničara Zavoda za transfuzijsku medicinu, a bibliotekarka Fakulteta je prijetila studentici koja se *outovala* kao lezbejka. Ovaj slučaj je prijavljen policiji i Instituciji ombudsmena za ljudska prava. Ipak, nakon ovih incidenata, studenti_ce su tuženi_e za narušavanje javnog reda i mira. (više u: Barreiro, M., Vasić V., Gavrić S. *Rozi Izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini*, 2012., str. 17.)

10 Komesar za ljudska prava. *Diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi,* 2011., str. 7. Dostupno na: http://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Serbian.pdf
http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf

11 Istraživanje *Prism Research* u maju 2005. godine, pokazuje da od 1550 ispitanika_ca, 82,3 % ima negativno mišljenje o homoseksualnim osobama (Đurković S. *Nevidljivo Q? pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini*, 2007., str. 19. Dostupno na: http://www.queer.ba/files/NevidljivoQ.pdf

12 Organizacija *Kosmos* je 2012. godine sprovela pilot istraživanje o mišljenju i nivou homofobije među srednjoškolcima_kama u BiH. Od 439 ispitanika_ca, 63,55 % ispitanika_ca smatra da LGBT osobe ne bi trebale imati pravo da javno izražavaju svoju seksualnost. (Barreiro, M., Vasić V., Gavrić S. *Rozi Izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini*, 2012., str. 32.)

mišljenje javnosti o LGBT zajednici poprilično negativno i da se nije značajnije mijenjalo u pomenutom periodu. Patrijarhalno društvo zasnovano na tradicionalnim vrijednostima koje su na ovim područjima potkrepljene interpretativnom propatrijarhalnom religijskom tradicijom, koje je uz to dodatno pogođeno niskim ekonomskim standardom, tranzicijom, korupcijom, kriminalom i sl. čini se da još uvijek nije dovoljno spremno da prihvati *Drugog* i *Drugačijeg*. Etnički predznaci na temelju kojih funkcioniše politički sistem BiH, stvara generalno lošu klimu prema svemu što nije "naše" i što kao takvo remeti "harmoniju naše avlije". Na dnevnom redu političke svakodnevice dominiraju teme kojima se skreće pažnja javnosti sa gorućih društvenih problema, i kupuje vrijeme za rješavanje "nepostojećih" problema i vještački stvorenih "političkih" kriza.

Jedan od glavnih subjekata odgovornih za stvaranje političkih kriza i generalno za cjelokupno (ne)funkcionisanje političkog sistema svakako su političke partije. S obzirom na to da su pitanja koja se odnose na prava LGBT zajednice rijetko na dnevnom redu političke svakodnevice, to ukazuje na nedostatak sluha i senzibiliteta političkih elita da jasno iskažu stav po pitanju LGBT osoba. "Premalo je vodećih političara i kreatora javnog mnjenja koji zauzimaju čvrst stav protiv homofobičnih i transfobičnih iskaza, diskriminacije i nasilja."[13] To je samo odraz činjenice da LGBT osobe još uvijek nisu dovoljno vidljive, te da svijest o postojanju LGBT zajednice još uvijek nije dovoljno razvijena kako u društvu tako i u političkim partijama. Naša analiza (kojoj će u nastavku biti posvećeno više pažnje) pokazala je kako su političke partije u potpunosti izostavile ovu populaciju iz svojih programa, statuta i sl., što je upravo rezultat nedovoljno razvijene svijesti o postojanju LGBT zajednice. S obzirom da ih ne prepoznaju kao potencijalno biračko tijelo, politički subjekti u BiH jednostavno ignorišu njihovo postojanje. Čini se da je ignorisanje u svakom slučaju opasnije od postojanja bilo pozitivnog bilo negativnog stava prema LGBT osobama. Postojanje bilo kakvog stava u najmanju ruku bi značilo i prihvatanje činjenice da LGBT osobe postoje, a samim tim bi predstavljalo i indikator kakvog-takvog razvoja svijesti o ovoj populaciji.

Međutim, postoje primjeri homofobnih izjava pojedinih političara_ki tokom proteklog perioda koji u većoj mjeri oslikavaju dominantno mišljenje o LGBT osobama u bh. društvu. U tom smislu izjava sadašnjeg predsjednika Republike Srpske i predsjednika jedne od najvećih partija u BiH Saveza nezavisnih socijal-demokrata (SNSD), Milorada Dodika, iz 2007. godine

13 Komesar za ljudska prava. *Diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi,* 2011., str. 3. Dostupno na: http://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Serbian.pdf

glasi: *"Neću dopustiti ulazak raznih pedera u moj kabinet."*[14]

Slično i Gradimir Gojer, visoko pozicionirani funkcioner Stranke za BiH, povodom neuvrštavanja drame Džemaludina Latića "Gazi Husrev-beg" u program Festivala bh. drame 2012. godine izjavljuje: *"U našem teatru vlada homoseksualni lobi koji uništava sve muslimansko i mene. Radi se o novom napadu na državu BiH, napadu na bošnjački narod i o naivnoj političkoj igranci koju sam davno prozreo u BiH. Ovo nije prvi festival na kojem sam eliminiran zato što ne pripadam zeleno-crvenoj koaliciji i zato što ne pripadam najmoćnijem lobiju u državi, a to je homoseksualni klan."*[15]

Najvažniji događaj za LGBT zajednicu u BiH do sada je *Queer Sarajevo Festival*.[16] Ovaj događaj ne samo da je privukao veliku medijsku i društvenu pažnju već je privukao i značajnu pažnju političkih subjekata. Možemo reći da je *Queer festival* predstavljao svojevrsni lakmus-papir za stavove političkih subjekata o LGBT osobama koji su do tada bili rezervisani u najvećoj mjeri za privatnu sferu. "Na primjeru Queer Sarajevo Festivala, kao prvog velikog javnog LGBT događaja, Sarajevo kao grad, ali i Bosna i Hercegovina kao država, pokazali su na najbolji način koji je nivo homofobije prisutan u svim porama društva. Deklarativni sekularizam je ostao na svome deklarativnom nivou, a s druge strane, država nije učinila ništa kako bi spriječila, zaustavila ili ublažila različite oblike direktnih ili indirektnih napada."[17]

Queer festival je zamišljen kao četverodnevni kulturni događaj koji je trebao da se održi u zatvorenom prostoru. Međutim, s obzirom da je planiran za vrijeme mjeseca ramazana, ovaj festival je naišao na otpor određenog broja medija, političkih aktera, religijskih organizacija kao i velikog broja desničarskih i navijačkih grupa. "Bilo bi smiješno misliti da mediji nisu imali svoj udio u tome – huškanja od strane Dnevnog avaza, koja su, na kraju krajeva, dokazana i osuđena od strane Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine, a potom i bezbrojne provokacije od strane Saffa, publikacija koja je poznata po homofobnim izjavama doveli su do agresivnog stava javnog mnijenja ionako ukorijenjenog u tradicionalnu

---

14 Tekst *"Dodik's statement deplored"* dostupan na: http://humanrightshouse.org/noop/page.php?p=Articles/8267.html&d=rqhlnlnlwes

15 Čaušević, J. et al. *Pojmovnik LGBT kulture*, 2012., str. 316.

16 *Queer Sarajevo Festival* je 2008. godine organizovalo *Udruženje Q* iz Sarajeva. Program festivala sastojao se od multimedijalnog, četvorodnevnog spektakla koji je za cilj imao, kako navode u Udruženju Q, „da remeti, redefiniše, prevaziđe, ispuni, potvrdi... spol, rod, seksualnu orijentaciju, spolne, rodne identitete, rodno izražavanje i sve druge pojmove čije se značenje ne preispituje već se prihvata kao utvrđena, apsolutna istina.", zvanična web stranica Udruženja Q, dostupno na: http://www.queer.ba/v1/ofestu.htm

17 Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 114.

patrijarhalnu normu bosanskohercegovačkog društva."[18] Kao posljedica negativne medijske kampanje kao i nasilničkog ponašanja članova vehabijskog pokreta i navijačkih grupa, festival je prekinut već nakon večeri otvaranja. Rezultat napada vehabija i navijača na učesnike_ce festivala je osam lakše ili teže povrijeđenih osoba. Nakon toga podignute su dvije optužnice koje su dvojicu napadača teretile za nasilničko ponašanje i sprečavanje službenog lica u obavljanju dužnosti. Jedan napadač je oslobođen dok je drugi uslovno kažnjen. Uslijedila je apelacija Ustavnom sudu BiH protiv države, o kojoj do danas nije donesena nikakva odluka[19] i zbog čega do danas niko nije procesuiran. Poznato je da je slučaj *Queer Sarajevo Festivala* još uvijek pred Ustavnim sudom BiH.[20] Osim medija, veoma značajan akter stvaranja negativne klime prema LGBT osobama tokom priprema za održavanje prvog *Queer Sarajevo Festivala* su političke partije i sami političari i političarke. Većina političara_ki se pridružila javnom linču ovog događaja, s tim da su najagresivnije, prema ocjeni predstavnika Helsinškog komiteta za ljudska prava, bile Stranka demokratske akcije (SDA) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ).[21]

Upravo je komesar Savjeta Evrope za ljudska prava Tomas Hamarberg u komparativnom izvještaju o diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u svim državama članicama Savjeta Evrope iz 2011. godine izrazio posebnu zabrinutost zbog izjava političkih zastupnika i nekih vjerskih vođa koji su podržavali osobe koje su fizički napale učesnike *Queer Sarajevo Festivala* iz 2008. godine.[22] Podsjećanja radi, Bakir Izetbegović, sadašnji član Predsjedništva BiH i potpredsjednik Stranke demokratske akcije (SDA), svojevremeno je govorio: "*Nimalo nisam obradovan održavanjem Queer Festivala. Jedno podsjećanje na Sodomu i Gomoru u danu 27. noći, jedne plemenite noći koju muslimani očekuju, nimalo nisam obradovan time.*"[23] Zatim, Izetbegović je povodom *Queer festivala* izjavio i

---

18 Durkalić, M. "Bosanskohercegovački mediji i Queer Sarajevo Festival: Analiza poruka sadržanih u člancima Dnevnog avaza i Saffa", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 144.

19 Numanović A., Muharemović S., Popov-Momčinović Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*, 2013., str. 23.

20 Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 114.

21 Više u *Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Bosnia Herzegovina*, dostupno na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/BosniaHerzegovinaSociological_E.pdf

22 Barreiro, M., Vasić, V. *Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*, 2013., str. 24. Dostupno na: http://www.soc.ba/templates/lightbreeze red/media/Provedba%20preporuka%20Vijeca%20Evrope%20SOGI.pdf

23 Nurkić, E. *QUEER SARAJEVO FESTIVAL 2008: Kolaps sistema*, dostupno na: http://www.diskriminacija.ba/node/72

da: "*Oni* (LGBT osobe) *imaju pravo na svoju seksualnu orijentaciju tj. dezorijentaciju i kako će se svim moralnim sredstvima boriti protiv uticaja homoseksualaca na omladinu*,...*to je stvar koja će se proširiti ako je pustite. To treba iza četiri zida*...".[19] Ovakvim izjavama se jasno i eksplicitno poziva na nasilje protiv LGBT osoba, čime se dodatno učvršćuju postojeći stereotipi i predrasude da je homoseksualnost bolest i da je treba iskorijeniti. Takođe, kao predsjedavajući Predsjedništva BiH, Izetbegović je u magazinu *Gracija* u oktobru 2010. godine izjavio: "moramo se boriti svim moralnim sredstvima protiv onih koji žele iskriviti visokomoralno društvo. Svako ima pravo živjeti svoj život kako hoće, ali nema pravo predstavljati omladini pervertirane stvari kao normalne, pozivati ih u to."[20] Poslanica u Parlamentu FBiH, Amila Alikadić-Husović ocijenila je da nije primjereno što se "takvo što" održava u mjesecu ramazanu, uz opasku: "*Homoseksualizam je po svakoj religiji osuđen. Ko smo mi da možemo odobravati nešto što Bog ne dozvoljava?*"[21]

Donedavni generalni sekretar SNSD-a Rajko Vasić povodom *Queer festivala* izjavio je: "Nisam ni za to da se ova prava obuhvate nekim zakonom, pa da sutra dozvolimo istospolne brakove ili nešto slično. To je neprirodno, bolesno i devijantno ponašanje", dok glavni sekretar SDA Amir Zukić misli da su organizatori *Queer Sarajevo Festivala* "bolesni ljudi" te da im treba pomoći.[22]

Sa druge strane, jedine dvije političke partije koje su dale podršku ovom festivalu su Naša stranka i Liberalno demokratska stranka (LDS).[23] U saopštenju Naše stranke od 28. avgusta 2008. godine navodi se da: "Naša stranka podržava organiziranje prvog Queer festivala u Sarajevu i najoštrije osuđuje diskriminatorske izjave političara iz nimalo demokratskih stranaka. Pored toga izričito tražimo da Ustav BiH štiti prava homoseksualaca kao i svih ostalih manjinskih identiteta."[24] Članovi i članice Naše stranke oštro su osudili "lažno predstavljanje" političara_ki kao

24 Čaušević, J. et al. *Pojmovnik LGBT kulture*, 2012., str. 317.

25 Barreiro, M., Vasić, V. *Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*, 2012., str. 24. Dostupno na: http://www.soc.ba/templates/lightbreeze-red/media/Provedba%20preporuka%20Vijeca%20Evrope%20SOGI.pdf

26 Čaušević, J. et al., *Pojmovnik LGBT kulture*, 2012., str. 317

27 Durkalić, M. "Bosanskohercegovački mediji i Queer Sarajevo Festival: Analiza poruka sadržanih u člancima Dnevnog avaza i Saffa", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str.156.

28 Više u izvještaju *Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Bosnia-Herzegovina*.

29 Saopštenje Naše stranke dostupno na: http://www.nasastranka.ba/bs/iz-medija-press/saopenja-za-javnost/15-protiv-diskriminacije-za-ljudska-prava-homoseksualaca?format=pdf

demokratskih jer su zapravo svojim javnim nastupima i "diskriminatorskim i antihumanim izjavama" pokazali koliko su ugrožena ljudska prava u BiH.

"Queer Sarajevo Festival ujedno za LGBT zajednicu predstavlja veliku traumu i izvor straha. Zajednica se nakon festivala u potpunosti povlači. Ne organizuju se nikakvi događaji, pa čak ni žurke kao bazični i najjednostavniji oblik aktivističkog rada. Ta trauma je i danas-dan prisutna u zajednici."[25] Ipak, osoba s kojom smo razgovarali iz Naše stranke navodi da danas (2013. godine) u Sarajevu postoje *gay-friendly* kafići i mjesta za okupljanje LGBT osoba. Zbog snažnog uticaja religije i tradicije na bh. društvo ne možemo još uvijek sa sigurnošću tvrditi da bi organizovanje parade ponosa u BiH danas, pet godina nakon pokušaja organizovanja *Queer festivala*, prošla bez ikakvih poteškoća. "Strah vladajućih religijsko–političkih elita od 'pedera', zapravo, predstavlja strah od drugačijeg. Sve ono što se ne uklapa u njihove šablone dozvoljenog i prihvatljivog je znak za uzbunu i napad svim sredstvima na one koji se usude biti drugačiji."[26] Osim snažnog uticaja religije i tradicije na ionako patrijarhalno društvo u BiH, jedan do ključnih problema s kojim se LGBT zajednica u BiH susreće jeste nedovoljno razvijena svijest vlasti u BiH o tome da su LGBT osobe sastavni dio društva te da s tim u vezi ravnopravno sa ostalim članovima mogu da ostvaruju svoja prava. S obzirom na to da je ova populacija još uvijek nedovoljno vidljiva, vlasti smatraju da njihova prava još uvijek ne treba da budu na dnevnom redu. Međutim, na taj način pokazuju nedovoljno razvijenu svijest i senzibilitet prema zajednici krijući se iza paravana deklarativno usvojenih zakona koji garantuju jednakost i nediskriminaciju.

1.2. Cilj istraživanja

Osnovni ciljevi ove kvalitativne studije su saznajni i praktični. Saznajni ciljevi tiču se ispitivanja stavova relevantnih političkih subjekata, odnosno, političkih partija o problemima i potencijalnim uzrocima problema sa kojima se suočava LGBT zajednica u BiH. Sa druge strane, praktični ciljevi ove studije tiču se pokušaja da se na dnevni red političkih partija postave teme koje su značajne za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba.

30 Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 114.

31 Čaušević, J. et al. *Pojmovnik LGBT kulture*, 2012., str. 314.

2. Metodologija i analitički okvir

2.1. Uzorak

Za potrebe studije primijenjen je neprobabilistički metod uzorkova nja, čiji se kriterij zasniva na relevantnosti sagovornika_ca u odnosu na specifične ciljeve istraživanja ('namjerni uzorak'). Političke partije su birane na osnovu različite (makar bila samo nominalna) ideološke provenijencije kao i etničkog predznaka. Da bi se osigurala poliperspektiva, odnosno pluralitet stavova, mišljenja i percepcije sektora političkih partija u odnosu na izučavani problem, istraživanjem su obuhvaćeni naredni socijalni akteri:

a.) političari_ke na funkcijama visokog nivoa u političkoj partiji (4)
b.) političari_ke na funkcijama srednjeg nivoa (2)
c.) političari_ke na funkcijama nižeg nivoa (2)
d.) članovi_ice omladine političkih partija (2)
e.) LGBT osobe koje su članovi_ice partija (2)

U svrhu osiguranja teritorijalne decentralizovanosti istraživanja, izabrani uzorak uključuje ispitanike_ce iz pet bosanskohercegovačkih gradova: Sarajeva, Banje Luke, Mostara, Livna i Višegrada. S obzirom na to da teme koje se odnose na LGBT osobe još uvijek predstavljaju tabu i nailaze na otpor u društvu, ali i među političarima_kama, zacrtani plan intervjuisanja 14 političara_ki iz različitih političkih partija, nažalost, nije ispunjen. Upravo zbog konzervativnosti političkih partija, često smo bili primorani da se služimo neformalnim kontaktima i vezama kako bismo uopšte uspjeli organizovati sastanak i privoljeti sagovornike_ce na saradnju. Na veliki broj dopisa koje smo slali na zvanične adrese političkih partija nismo dobili odgovor. Osim toga, veliki problem je bio i pronalazak LGBT osoba među članovima_icama političkih partija koje bi pristale na intervju. Strah od iznošenja stavova, čak i uz garanciju potpune anonimnosti, bio je jedan od glavnih razloga da smo nailazili na nezainteresovanost političara_ki da uzmu učešće u intervjuima. Istraživanje je na kraju sprovedeno na uzorku od 12 sagovornika_ca.

2.2. Instrumentarij

U ovom istraživanju podaci su prikupljeni primjenom dubinskih polustruktuisanih intervjua sa pet okvirnih pitanja koja su se odnosila na (1) komentarisanje postojećeg društveno-političkog konteksta u BiH u

koji su situirane LGBT osobe, (2) komentarisanje odnosa političkih partija prema LGBT zajednici, (3) identifikaciju ključnih problema sa kojima se susreće ova zajednica (4), i s tim u vezi iznalaženje potencijalnih rješenja, te na (5) lične stavove sagovornika_ca o LGBT osobama. Realizovani intervjui bilježeni su diktafonom i pohranjeni u audio formatu.

2.3. Postupak

S obzirom na heterogenost uzorka, odnosno mjesto prebivališta i raspoloživost vremenom učesnika_ca u istraživanju, intervjui su vođeni u različitim vremenskim periodima. Kako su istraživač i istraživačica iz Sarajeva odnosno Banje Luke, onda je prema kriterijumu geografske blizine bilo određeno da istraživač iz Sarajeva obavlja intervjue sa sagovornicima_ama iz Sarajeva, Mostara i Višegrada, dok je istraživačica iz Banje Luke obavljala intervjue sa sagovornicima_ama iz Banje Luke i Livna. U aprilu (12.4.), maju (3.5. i 11.5.) i junu (6.6.), rađeni su intervjui sa sagovornicima_ama iz Sarajeva i Višegrada, dok su u julu (30.7.) rađeni intervjui sa sagovornicima_ama iz Mostara. Razgovori sa sagovornicima_ama u Banjoj Luci vođeni su u aprilu (09.04. i 19.04), junu (13.06) i julu (02.07, i 03.07), dok su razgovori u Livnu obavljeni u avgustu (09.08).

Prije postavljanja pitanja, istraživač_ica se predstavio_la, objasnio_la svrhu i namjenu istraživanja te zamolio_la učesnika_cu da potpiše dobrovoljni pristanak. Broj pitanja postavljenih u intervjuu varirao je u zavisnosti od opširnosti odgovaranja učesnika_ce. Tokom intervjua, odgovori su bilježeni na diktafon kako bi razgovor bio dostupan u originalnom, nemodifikovanom obliku. Prosječna dužina intervjua je ca. 45 minuta.

2.4. Etički aspekti

Bitan aspekt svakog istraživanja – ustanovljavanja i aplikacije metodologije – čini etička dimenzija, odnosno predviđanje i preveniranje potencijalnih problema u vezi sa anonimnošću, privatnošću, povjerljivošću podataka i očuvanju ličnog dostojanstva ispitanika i ispitanica.

Stoga se pri analizi prikupljenih primarnih podataka nastojalo izostaviti sve one podatke koji bi potencijalno otkrivali identitet ispitanika_ce ili pojedinosti koje bi upućivale na druge osobe, neobuhvaćene ovim istraživanjem.

3. Rezultati istraživanja

Političke partije prema Hejvudu predstavljaju "grupu ljudi koja je organizovana radi osvajanja vlasti na izborima ili nekim drugim putem. Od drugih grupa se razlikuju prema četiri karakteristike."[32] Naime, cilj partija je da vrše vlast osvajanjem političkih položaja; partije su organizacije sa formalnim članstvom; obično se bave velikim brojem pitanja i posvećuju pažnju svim najvažnijim oblastima politike; one su "u različitom stepenu ujedinjene zajedničkim političkim preferencijama i opštim ideološkim identitetom."[33] S obzirom na veliku ulogu koju političke partije imaju u funkcionisanju političkog sistema u BiH, ali i u društvenoj svakodnevici uopšte, analiziraćemo pojedinačno statut, program kao i izborni program političkih partija u BiH. Političke partije smo birali prema kriterijumima snage i moći koje ostvaruju na političkoj sceni u BiH, kao i prema kriterijumu različitih ideoloških principa. Prema tome, u našoj analizi su zastupljene partije ljevice, desnice i centra, ali treba napomenuti da, iako postoje na papiru, ideološke razlike u političkoj svakodnevici u BiH ne dolaze do izražaja. Tome svjedoči veliki broj *neprirodnih* koalicija različitih političkih partija sa suprotnim ideološkim principima. Analizirajući navedene dokumente političkih partija stvorićemo okvir za analizu dubinskih intervjua koji su rađeni sa članovima i članicama pojedinih političkih partija**.**

3.1. Status LGBT osoba u dokumentima (statut, politički i izborni program) političkih partija u BiH

Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine (SDP BiH), stranka je koja je osvojila najveći broj glasova na prošlim opštim izborima 2010. godine u BiH. SDP pripada "levom političkom spektru. SDP pretenduje da baštini tekovine evropske i bh. socijaldemokratije, Narodnooslobodilačke borbe (1941–45), socijalnog razvitka posle Drugog svetskog rata, i reformsko-demokratskog iskoraka Saveza komunista i Saveza reformskih snaga krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka."[34]

U svom nastojanju da zaštiti osnovna ljudska prava, SDP se poziva

32 Hejvud, E. *Politika*, 2004., str. 464.

33 Isto, str. 464.

34 Simović, prema Popov-Momčinović, Z. "Parlamentarne političke stranke u BiH", ur. Gavrić S., Banović D. *Parlamentarizam u BiH*, 2012. str. 274–275.

na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i slobodama, kao i na dijelove Ustava koji se odnose na odredbe o ljudskim pravima i slobodama. Iako se ova partija zalaže za jednakost, slobodu i solidarnost u društvu, analiza njihovog Programa pokazala je da ni u jednom trenutku ne prepoznaju LGBT zajednicu kao ravnopravan dio šire društvene zajednice. Tako se u dijelu Programa koji se odnosi na slobode ni u jednom trenutku ne ističe i ne prepoznaje postojanje LGBT osoba i njihovih sloboda. U dijelu koji se odnosi na jednakost, SDP prepoznaje i zalaže se za "jednakost između muškaraca i žena i jednakost svih građana u ostvarivanju građanskih i političkih prava, bez obzira na spol, dob, vjeroispovijest, nacionalnost i socijalni položaj". U dijelu koji se odnosi na ljudska prava, u Programu SDP-a se naglašava će se partija posebno suprotstaviti polnoj diskriminaciji. Međutim, primjetno je na više mjesta u Programu ali i u Statutu da se ne pravi jasna razlika između roda i pola.

"Dok je spol konstruisana matrica, rod je jezik. Iako društveno i svakojako izgleda da postoji čvrsta urođena veza između ova dva pojma, ova veza je ustvari stvorena internaliziranjem i reproduciranjem društvenog kapitala kulture u kojoj smo rođeni/e. Spol je načinjen vidljivim i prisutnim kroz rod. Rod je jezik preko kojega je spol izkomuniciran."[35] Preciznije, rodni identitet se vezuje za individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog pola, što može, ali ne mora, odgovarati polu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, rodno izražavanje), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja.

U članu 4. Statuta SDP-a navodi se da jedan od ciljeva i zadataka SDP-a predstavlja: "uvažavanje, poštovanje i ostvarivanje temeljnih prava i sloboda čovjeka i građanina, u skladu sa međunarodnim konvencijama, neovisno o njegovom pogledu na svijet, vjerskoj, nacionalnoj i spolnoj pripadnosti, te političkom uvjerenju."[36] Insistiranjem na prepoznavanju samo muškog i ženskog pola u dokumentima i izostavljanjem transrodnih osoba, kao i osoba drugačije seksualne orijentacije, jasno se daje do znanja da svijest o postojanju LGBT osoba nije na dovoljnom nivou u ovoj političkoj partiji. Osim toga, Statutom stranke je određeno da se kvote o zastupljenosti *manje zastupljenog spola* primjenjuju na sve nivoe organizovanja partije. Važno je istaći da je SDP u svom predizbornom programu uoči opštih izbora 2010. naveo da se zalaže za brigu prema "specifičnim kategorijama stanovništva" kojima će osigurati potrebnu socijalnu sigurnost, bez diskriminacije. "U tom smislu SDP BiH nudi svoja rješenja za:

35 Đurković, S. *Nevidljivo Q? Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini,* 2007., str. 40. Dostupno na: http://www.queer.ba/files/NevidljivoQ.pdf

36 Statut SDP-a, dostupno na: http://sdp-vk.org/wp-content/uploads/2012/09/STATUT_SDP_BiH.pdf

osobe sa invaliditetom, borce, penzionere i stara lica, majke sa djecom, kao i nezaposlene osobe."[37] Kao što se vidi, među pobrojanim kategorijama nema LGBT osoba, što je samo još jedna potvrda za to da ne postoji dovoljno razvijena svijest ni senzibilitet o pitanjima koja se odnose na ovu zajednicu u BiH. Dakle, iako je SDP politička partija koja se nalazi lijevo na ideološkoj ravni, i kao takva se bori za jednakost, slobodu i ravnopravnost, osim deklarativnih zalaganja i pojedinačnih slučajeva podrške LGBT osobama, ništa značajnije nisu uradili po tom pitanju.

Stranka demokratske akcije (SDA) treća je stranka po broju osvojenih glasova na opštim izborima u BiH 2010. godine.[38] Osnovni ciljevi SDA su, između ostalog, "očuvanje suvereniteta, nezavisnosti i cjelovitosti države Bosne i Hercegovine, kao i nepovredivosti njenih granica", a zalažu se za "afirmaciju bosanskog identiteta kao zajedničkog identiteta svih građana Bosne i Hercegovine".[39]

SDA kao partija desnog centra akcenat stavlja na moralne vrijednosti koje proizlaze iz temeljnih vjerskih i etičkih načela. S obzirom na to da vjerska načela na prostoru Jugoistočne Evrope po pravilu nisu blagonaklona prema LGBT zajednici, možemo pretpostaviti da i sama politička partija SDA nema naklonost prema ovoj zajednici. Tome u prilog svakako idu i ranije spomenute izjave zamjenika predsjednika SDA Bakira Izetbegovića koji smatra da je homoseksualnost *"stvar koja se proširi ako je pustite. To treba iza četiri zida..."* i sl. Zatim, SDA u svom Programu i Statutu najviše prostora posvećuje boračkoj populaciji ističući da je potrebno posebno obratiti pažnju na "upošljavanje pripadnika boračke populacije i članova njihovih porodica."[40]

U Statutu partije, u članu 14. ističe se da se SDA zalaže za afirmaciju ljudskih prava i sloboda, ali bez jasnog prepoznavanja i stavljanja akcenta na prava LGBT osoba.[40] U Izbornom programu partije za opšte izbore 2010. ističe se da kulturalne i druge razlike treba da budu prednost, a ne uzrok sukoba i netolerancije. Ovdje treba naglasiti da nije jasno na šta se odnose

---

37 Izborni program SDP-a BiH za Opće izbore 2010. godine, dostupno na: http://www.sdphnk.ba/webroot/js/uploaded/SDP%20izborni%20program%202010%20-%20bh.pdf

38 Na zvaničnoj internet stranici stranke navodi se da je „SDA bila odgovor na 50-godišnje političko i kulturno potiskivanje jugoslovenskih muslimana i očiglednu ratnu prijetnju koja se nadvila nad Bosnom i Hercegovinom. Kao široki narodni pokret postala je nosilac procesa političke emancipacije bosanskih muslimana i ključni politički činilac u odbrani državno-pravnog kontinuiteta Bosne i Hercegovine na kraju 20-tog stoljeća" (Lična karta SDA, dostupno na: http://sda.ba/home/o-name/licna-karta-stranke/)

39 Programska deklaracija SDA, dostupno na: http://www.sda.ba/dokumentaSDA/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

40 Isto, dostupno na: http://www.sda.ba/dokumentaSDA/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

41 Statut SDA dostupan na: http://www.sda.ba/dokumentaSDA/STATUT%20SDA.pdf

"druge razlike", što svakako ostavlja prostor za sumnju da li se pri tome podrazumijevaju i razlike u smislu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Takođe, u Izbornom programu se ističe da će SDA "težiti uspostavljanju demokratskih standarda u društvu gdje će biti osigurano da svi građani budu jednaki pred zakonom, da njihova ljudska prava budu poštovana bez diskriminacije na svakom dijelu teritorija Bosne i Hercegovine i da se poštuje ljudsko dostojanstvo i integritet svakog čovjeka", pri čemu se opet jasno ne naglašava da se pri tome misli i na LGBT osobe.

Osim toga, u Izbornom programu uoči opštih izbora 2010. godine, u dijelu koji se odnosi na socijalnu zaštitu, SDA kao najugroženije kategorije društva prepoznaje civilne žrtve rata, osobe sa invaliditetom kao i boračku populaciju. Kao što se vidi, LGBT zajednica je izostavljena sa ovog spiska, iako je jedna od najugroženijih društvenih grupa.

Značajno je istaći da se ni u jednom dokumentu (Statut, Program, Izborni program) čak ne ističe ni zalaganje za ravnopravnost polova, kao ni obavezna jednaka zastupljenost oba društveno prepoznata i prihvaćena pola (muški i ženski) u organima političke partije, iako postoji Asocijacija žena kao oblik aktivnosti žena članica Stranke. Time se šalje jasna poruka da je ženi još uvijek "mjesto u kući" te da su ozbiljne političke teme još uvijek poslovi rezervisani samo za muški pol. Konzervativnost SDA koja se iščitava iz ovakvog organizovanja partije može samo dodatno da obeshrabi ionako nevidljivu LGBT zajednicu u BiH u nastojanju da se izbori za ravnopravan položaj u društvu.

Savez za bolju budućnost (SBB) jedna je od najbrže rastućih političkih partija u BiH. Iako je formirana uoči opštih izbora 2010. godine, ostvarila je značajan rezultat, što je potvrđeno i na lokalnim izborima 2012. godine. Predstavnici SBB BiH su u vlasti kako na entitetskom tako i na državnom nivou, dok je predsjednik ove partije Fahrudin Radončić na funkciji ministra bezbjednosti BiH, što znači da je partija za relativno kratak period uspjela da postane bitan subjekt na političkoj sceni u BiH.[42] Zahvaljujući pragmatičnosti svog lidera, inače biznismena i tajkuna, bivšeg vlasnika najtiražnijeg štampanog medija u BiH *Dnevnog avaza*, sama politička partija u svojim ciljevima na prvo mjesto stavlja podizanje ekonomskog standarda u društvu kao i borbu za veću zaposlenost.

Iako pripadaju istoj ideološkoj ravni, za razliku od SDA, SBB je ipak osviještenija i sofisticiranija politička partija, barem na papiru. Naime, u

42 Veliki broj političkih analitičara smatra da veliku popularnost i uspjeh Radončićeva stranka duguje prije svega medijskoj imperiji koju je Radončić posjedovao (*Dnevni avaz, Alfa televizija, magazin Azra*). Naime, tokom predizborne kampanje mediji u vlasništvu Radončića bili su zaduženi za stvaranje pozitivne klime o SBB-u u društvu, ali i nemilosrdnoj kritici Radončićevih političkih neistomišljenika.

Statutu (član 11.) navodi se da su ciljevi ove političke partije, između ostalog, borba protiv diskriminacije na nacionalnoj, vjerskoj, socijalnoj, polnoj i drugoj osnovi. U tom smislu u programskoj deklaraciji stranke ističe se da je potrebno "izmijeniti i dopuniti postojeću legislativu, kako bi adekvatno odražavala i implementirala Zakon o jednakosti spolova, te povećati sredstva Agencije za ravnopravnost spolova, kako bi joj omogućila da djelotvorno kontrolira i bori se protiv diskriminacije u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava."[43]

Dakle, ni SBB ne prepoznaje rodni identitet kao ni SDP, te u prvi plan ističe samo borbu protiv polne diskriminacije, s tim da SBB primjećuje da postoji prostor za bolju implementaciju Zakona o ravnopravnosti polova, što je svakako pozitivno i može predstavljati indikator otvorenosti za teme koje bi se mogle ticati i LGBT osoba. U cilju zaštite ljudskih prava, SBB ističe veliki broj međunarodnih konvencija, protokola, sporazuma i dokumenata (Evropska konvencija o zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda i njeni protokoli; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Okvirna konvencija o nacionalnim manjinama i Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije) koje je potpisala BiH preuzimajući obavezu redovnog izvještavanja o stanju ljudskih prava u državi. Međutim, ni SBB u svom Programu i Statutu ne prepoznaje LGBT zajednicu, te u prvi plan ističe rješavanje problema populacije bivših logoraša. Pored toga, veliki akcenat je stavljen i na rješavanje problema održivog povratka izbjeglica u svoje domove kao i ostvarivanje osnovnih prava, posebno u području socijalne i zdravstvene zaštite i obrazovanja bez osvrtanja na LGBT osobe. Ipak, naglašava se da je potrebno uložiti "sve neophodne napore kako bi se unaprijedila svijest o standardima zaštite ljudskih prava i vladavini prava."[44] Ovdje se može zaključiti da je SBB za razliku od SDA otvorena prema usvajanju novih standarda u ostvarivanju ljudskih prava u društvu, što svakako može biti značajan i pozitivan signal LGBT zajednici u borbi za svoja prava.

Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZ BiH) partija je desnog centra, formirana po ugledu na HDZ Hrvatske, i pod njenim patronatom. Prema tome, HDZ BiH zastupa hrvatski nacionalni interes, čuva tradiciju i identitet hrvatskoga naroda i vrijednosti Domovinskog rata.[45] To je narodna stranka koja okuplja prvenstveno sve slojeve hrvatskog naroda ali i drugih građana BiH, koji usvajaju i poštuju osnovne hrišćanske vrijednosti kao i

43 Programska deklaracija SBB, dostupno na: http://www.sbbbh.ba/uploads/Dokumenti/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

44 Isto, dostupno na: http://www.sbbbh.ba/uploads/Dokumenti/PROGRAMSKA%20DEKLARACIJA.pdf

45 Statut Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine, član 2., 2011., str. 5.

tradiciju hrvatskog naroda. "HDZ BiH se zalaže za radikalne ustavne promene koje bi obezbedile hrvatskom korpusu entitet u kojem bi on bio većina."[46] U programu HDZ-a BiH ističe se da je sloboda centralno načelo ove partije, te da "sloboda pojedinca nužno sadrži svijest o poštivanju i prihvaćanju slobode drugoga i drukčijega."[47] Kako se ni u Statutu, a ni u Programu partije jasno ne prepoznaju i ne definišu *drugi i drukčiji*, onda možemo zaključiti da je ovaj stav deklarativno uvršten u Program kao opšte mjesto, koje ne predstavlja garant sigurnosti bilo kojim Drugima i Drugačijima u BiH. Tome u prilog ide i stav predstavnika_ca Helsinškog komiteta koji su ocijenili da je HDZ BiH zajedno sa SDA bio najagresivniji u negativnoj promociji *Queer festivala* u Sarajevu 2008. godine.[48] Ipak, HDZ BiH u svom Programu promoviše i ravnopravnost kao jedno o temeljnih načela, ističući da ravnopravnost podrazumijeva "ravnopravnost naroda, građana, spolova, različitih socijalnih i regionalnih skupina". Kao i u prethodno analiziranim statutima i programima političkih partija, ni u dokumentima HDZ-a BiH ne prepoznaje se, a samim tim i ne ističe, jasna granica između pola i roda, što svakako predstavlja indikator nedovoljno razvijene svijesti o ovoj problematici. Osim toga, LGBT zajednica ni jednom trenutku (ni u Statutu ni u Programu) nije prepoznata kao dio bh. društva, što samo potvrđuje zaključak o nedovoljno razvijenoj svijesti o postojanju ove zajednice u BiH. Samim tim ni položaj LGBT osoba, u smislu ostvarivanja prava, smanjenja diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili zločina iz mržnje, ne može biti zadovoljavajući. Ukoliko se ne prepoznaje postojanje LGBT osoba, onda ostaje pitanje kako će se bilo ko založiti za njihov bolji položaj u društvu.

Naša stranka[49] je socijal-liberalna stranka, tj. partija lijeve provenijencije koja se zalaže za socijalnu bezbjednost za sve građane i građanke Bosne i Hercegovine te nastoji uspostaviti moderan i efikasan sistem zaštite prirodnih bogatstava i ljudskih potencijala.[50]

---

46 Simović, prema Popov-Momčinović, Z. "Parlamentarne političke stranke u BiH", ur Gavrić S., Banović D. *Parlamentarizam u BiH*, 2012., str. 278.

47 Isto, str. 27.

48 Izvještaj *Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Bosnia-Herzegovina*, str. 6. Dostupno na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/BosniaHerzegovinaSociological_E.pdf

49 Naša stranka je osnovana 2008. godine i do sada nije postigla značajne rezultate na državnom nivou i entitetskom nivou (trenutno jedno mjesto u Domu naroda Federacije BiH), dok se na kantonalnom nivou izborila za dva vijećnička mjesta u Skupštini Kantona Sarajevo i nekoliko mjesta opštinskih vijećnika u sarajevskim opštinama. Osim toga, Naša stranka izborila se i za po jedno mjesto opštinskih vijećnika u opštinama Vareš, Doboj Istok i Gračanica.

50 Izjava predsjednika Naše stranke Denisa Gratza, na zvaničnoj internet stranici Naše stranke, dostupno na: http://www.nasastranka.ba/bs/component/content/article/102-icetabs/1357-dennis-gratz-predsjednik-nae-stranke

Ciljevi Naše stranke su "izgradnja otvorenog društva utemeljenog na vrijednostima poštivanja ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti, pravde, demokracije, tolerancije, vladavine zakona, solidarnosti između žene i muškarca, poštivanja ljudskih prava i prava koja pripadaju manjinama. Ostvarenje ovoga cilja osigurat će se kroz stalnu borbu protiv socijalne isključenosti i diskriminacije, promovirajući socijalnu pravdu i zaštitu, jednakost između žena i muškaraca i solidarnost između generacija i zaštitu prava djeteta."[51] U nastojanju da ostvare svoje ciljeve, Naša stranka je opredijeljena za "treći put". "To je model koji se temelji na dogovoru i kooperaciji, a ne na monopolu i isključivosti. U tom pristupu se bavljenje politikom tretira prvenstveno kao misija za rješavanje društvene krize i stvaranje uslova za razvoj, a odgovornost kao vrhunski princip."[52] U Našoj stranci smatraju da realizacija "trećeg puta" podrazumijeva "okrupnjavanje na političkoj i društvenoj sceni u BiH". Naime, veliki broj sitnih političkih partija (među kojima je i Naša stranka) i disperzija glasova najviše koristi velikim političkim subjektima u BiH. U cilju prevazilaženja monopola velikih političkih partija, Naša stranka će nastojati da pokrene proces "ujedinjavanja stranaka iste ili slične ideološke orjentacije i sličnih programa, odnosno stvaranje političkog saveza sa strankama, organizacijama i društvenim grupama koje prihvataju ideju trećeg puta za Bosnu i Hercegovinu."[53]

Naša stranka kao "ljudska, svenacionalna i građanska bosansko-hercegovačka politička opcija" zalaže se za jednaka prava svih građana_ki, kao i za osiguranje socijalne pravde za sve u BiH. Osim toga, ova partija je u svoj program stavila akcenat na borbu za prava manjina i diskriminisanih društvenih kategorija – "izjednačavanje građana i ostalih sa konstitutivnim narodima BiH, borba za prava seksualnih manjina i promocija prava i jednakosti žena, djece i invalida".[54]

Naša stranka, za razliku od ranije analiziranih partija, prepoznaje LGBT osobe i njihova prava, te na više mjesta u programskim ciljevima ističe da "zakonskim procedurama, stajemo na stranu rasnih, nacionalnih, religijskih, spolnih, rodnih, političkih, kulturnih i drugih prava". Značajno je primijetiti kako Naša stranka, samim tim što ih posebno navodi, pravi razliku između pola i roda, što ukazuje na jedan značajan stepen razvoja senzibiliteta po pitanju LGBT osoba generalno. Ovdje je važno napomenuti

---

51 Naša stranka, *Opći programski ciljevi*, dostupno na: http://www.nasastranka.ba/bs/programi/opi-programski-ciljevi

52 Naša stranka, *Treći put o BiH,* dostupno na: http://www.nasastranka.ba/bs/programi/trei-put-o-bih

53 Isto.

54 Misija Naše stranke, dostupno na: http://www.nasastranka.ba/bs/nas-tim/nai-mladi/1374-naa-misija

da je Naša stranka i 2008. godine, nakon pokušaja organizovanja *Queer festivala* u Sarajevu, pružala punu podršku organizatorima kritikujući diskriminatorske i homofobne izjave pojedinih političkih subjekata u to vrijeme. U svom Manifestu, Naša stranka jasno potcrtava i stavlja akcenat na to da su ljudski život i ljudska prava najviše vrijednosti društva, te da država postoji radi svojih građana_ki i da njima mora služiti. I u Manifestu se ističe da "diskriminacija bilo kojeg građanina BiH na osnovu njegove vjere, njegove nacije, njegove narodnosti, seksualnog opredjeljenja ili ideološkog pripadanja je napad na sve nas i na državu Bosnu i Hercegovinu"[55] i dodaje da "nijedan građanin i građanka Bosne i Hercegovine ne smije biti diskriminiran/a zbog svog nacionalnog, religijskog, ateističkog, svjetonazornog ili seksualnog opredjeljenja."[56]

Ideje slobode i jednakosti koje promoviše ova partija mogu se postići samo uz edukaciju politički osviještenog civilnog društva koje razumije svoja prava ali i prihvata obaveze koje iz tih prava proizlaze. Naša stranka se zalaže za jednaka i ista prava Drugog i Drugih kao i ona kojima i sami težimo stavljajući poseban akcenat na toleranciju i prihvatanje Drugog i Drugačijeg. U skladu s tim je i njihovo političko geslo: "*Niko nije kriv zato što postoji, još manje zbog načina na koji postoji*".

Svojim programom koji odiše tolerancijom i izraženim senzibilitetom za sve manjinske kategorije, a prije svega za LGBT populaciju, Naša stranka predstavlja svjetlo na kraju tunela kada je u pitanju prihvatanje Drugog i Drugačijeg u BiH u punom smislu te riječi. Prema tome, sa sigurnošću možemo tvrditi da sa postojanjem Naše stranke, borba za prava LGBT zajednice kao i ostalih marginalizovanih društvenih grupa u BiH ne predstavlja uzaludnu borbu protiv vjetrenjača.

Srpska demokratska stranka (SDS) osnovana je 12. jula 1990. godine, kako sami kažu, kao posljednja formirana nacionalna stranka na prostoru bivše jugoslovenske federalne jedinice BiH.[57] To je bio odgovor na procese nastale neposredno prije raspada bivše Jugoslavije.[58] Ova stranka u Programu se predstavlja kao stranka koja "slijedi orijentaciju onih evropskih i svjetskih partija koje bi se mogle označiti kao partije desnog centra, dok u pogledu socijalne solidarnosti, brige za siromašne i

55 Naša stranka, *Manifest novog puta za evropsku Bosnu i Hercegovinu*, 2010., str. 4.

56 Naša stranka, *Nova Bosna i Hercegovina*, dostupno na: http://www.nasastranka.ba/en/programs/new-bosnia-and-herzegovina

57 Zapravo, od nacionalnih stranaka posljednja je formirana stranka HDZ. Popov-Momčinović, Z. "Parlamentarne političke stranke u BiH", ur. Gavrić S. Banović D. *Parlamentarizam u BiH*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Friedrich Ebert, Sarajevo, 2012. str. 277.

58 Srpska demokratska stranka, *Program*, 2010., str. 6.

bespomoćne slijedi tradiciju stranaka koje drže do socijalne pravde. Socijalna komponenta stranke ne potiče od sklonosti ka ljevici, već od solidarnosti proistekle iz pravoslavne tradicije i iz ideje i osjećanja dobrote i brige za bližnjega."[59]

Srpska demokratska stranka u Programu ističe pravnu državu kao ideal, jednako kao slobodu ili demokratiju. U tom kontekstu, ističe se da se stranka zalaže za jednakost i prava svih građana, ali se nigdje eksplicitno ne navode LGBT osobe.

"Ostvariti pravnu državu znači do kraja ugušiti sve posljedice i ostatke totalitarnog komunističkog režima; ili još nezaboravljenog ropstva; ili brojnih okupacija; i taj prostor ispuniti sadržajem koji svakom građaninu garantuje pravnu jednakost, ostvarenje pojedinačnih i kolektivnih prava, ličnu i porodičnu sigurnost, a svaku vlast obavezuje da dosljedno poštuje princip ustavnosti i zakonitosti te da donosi isključivo one odluke koje nisu u suprotnosti sa vrijednostima demokratskog društva."[60]

SDS se, kako piše u Statutu stranke, svojim političkim djelovanjem zalaže za uspostavljanje i očuvanje demokratskog političkog poretka u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini i otvorena je za sve građane koji se slobodno i dobrovoljno organizuju radi ispoljavanja svojih političkih ciljeva i ostvarivanja političkih aktivnosti.[61] Može se zaključiti da je SDS otvorena i za LGBT osobe, ali se to u Statutu ne naglašava, kao što se ne ističe ni zalaganje stranke za ravnopravnost LGBT osoba. U okviru ciljeva stranke navedenih u Statutu, izdvajaju se sljedeći ciljevi kojima bi mogla biti obuhvaćena i LGBT zajednica, ali se pojam LGBT ne navodi: "(...) dalje razvija demokratiju, ljudske i građanske slobode i prava, uz dosljednu primjenu načela zabrane diskriminacije; štiti i obezbjeđuje prava manjina; ostvaruje vladavinu prava (...)."[62]

Dakle, SDS promoviše i podržava prava LGBT osoba samo u okviru opštih ljudskih prava, ali se u Programu i Statutu stranke ne navodi pojam LGBT niti ravnopravnost građana na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

60 Isto, str. 25.

61 Statut SDS-a, član 2. Dostupno na: http://www.sdsrs.org/dokumenti/Statut_SDS.pdf

62 Statut SDS-a, član 9. Dostupno na: http://www.sdsrs.org/dokumenti/Statut_SDS.pdf

Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD)[63] je dominantna politička partija u Republici Srpskoj. U Programu se predstavlja kao "politička stranka slobodnih ljudi i duha, stranka mira, promjena i ekonomskog napretka, stranka socijalne integracije, jednakosti i pravde, stranka evropske socijaldemokratije i humanih demokratskih promjena."[64]

Iako se u Programu stranke često ističe demokratija kao imperativ, a moderna i civilizovana država kao jedan od ciljeva, nigdje se u Programu i Statutu SNSD-a ne ističu prava LGBT osoba. U Programu se navodi: "Zalažemo se za društvo visokog stepena slobode, demokratije, prosperiteta i socijalne sigurnosti, za društvo solidarnosti i vladavine prava. Jedan od osnovnih ciljeva SNSD je da stanemo u red modernih i civilizovanih država, utemeljenih na načelima demokratije i slobode",[65] ali se ne spominje sloboda na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta. U Programu se ističe da će se stranka zalagati za što raznovrsnije i efikasnije oblike izražavanja volje građana i kad god je to moguće ostvarivati društveni konsenzus u interesu svih građana: "Protivimo se bilo kakvoj diskriminaciji. Osnovna prava i slobode čovjeka i građanina, u skladu s Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i drugi međunarodni standardi, moraju biti ugrađeni u pravni sistem".[66] Iako je u Programu jasno naznačeno da se SNSD protivi bilo kakvoj diskriminaciji, nije naglašeno da se protivi i diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

Takođe, u Statutu SNSD-a navodi se da se stranka zalaže za ostvarivanje svih prava i sloboda građana koji su predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, ali se ni ovdje ne navodi osnov seksualne orijentacije i rodnog identiteta, već: "pol, rasa, jezik, vjeroispovijest, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo".[67] U dijelu Statuta koji govori o učlanjenju u stranku, ističe se: "Član SNSD može biti svako lice, bez obzira na pol, vjersku i nacionalnu pripadnost."[68] Seksualna orijentacija se ni tu ne spominje.

---

63 U Programu SNSD-a navedeni su ciljevi za koje se zalaže ova stranka. Između ostalog, navodi se: "Ciljevi socijaldemokratije – sloboda, jednakost, pravednost, socijalna pravda, solidarnost, kao i uzajamna odgovornost, nakon ratnih sukoba, neophodni su svim ljudima Bosne i Hercegovine. To podrazumijeva da svaki čovjek može u slobodi razvijati svoju ličnost kao odgovoran član zajednice i učestvovati u političkom, ekonomskom i kulturnom životu." (Program SNSD-a, dostupno na: http://www.snsd.org/images/dokumenti/politickiProgram.pdf)

64 Program SNSD-a, str. 1. Dostupno na: http://www.snsd.org/images/dokumenti/politickiProgram.pdf

65 Isto, str. 2.

66 Isto, str. 3.

67 Statut SNSD-a, član 3. Dostupno na: http://www.snsd.org/images/dokumenti/statut-snsd.pdf

68 Isto, član 9.

U Statutu se navodi da je "po svom karakteru SNSD nezavisna i demokratska politička organizacija, otvorena za sve građane koji prihvataju njen Program i Statut. SNSD sarađuje sa drugim političkim strankama koje imaju ista ili slična politička opredjeljenja utemeljena na demokratskim načelima i standardima."[69]

Demokratski narodni savez (DNS) osnovan je u junu 2000. godine. Osnivačka skupština održana je u Banjoj Luci 17. juna 2000. godine. U stranci ističu da su nakon lokalnih izbora 2012. godine postali treća stranka u RS-u sa više od 64.000 osvojenih glasova.[70]

U Političkoj platformi za lokalne izbore 2012. godine DNS-a navodi se da će se stranka zalagati za "dosljednu primjenu međunarodnih standarda i direktnu primjenu Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenih protokola i njenu prednost nad svim drugim zakonima, te njihovo ugrađivanje u Ustav Republike Srpske."[71] Takođe, u Platformi se navodi da stranka podržava Ustav Bosne i Hercegovine, kao i ustave entiteta, koji obezbjeđujući najviši nivo zaštite međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, "posebno garantuje da će se prava i slobode predviđene Evropskom konvencijom i njenim protokolima direktno primjenjivati u Bosni i Hercegovini i da ovi akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima. Bosna i Hercegovina je članica Savjeta Evrope i ratifikovala je ovaj dokument."[72] Međutim, u Platformi se nigdje eksplicitno ne navodi da će se stranka zalagati za ravnopravan društveni položaj LGBT osoba niti se pojam LGBT spominje u Platformi.

Kao neki od ciljeva i potreba, navode se: "(...) uključenost u društvene procese; promovisati punu integraciju građana u društvo, podsticati jednake mogućnosti za svakoga tako što će se promovisati ljudska prava, posebno rodna ravnopravnost, i boriti protiv svih oblika diskriminacije afirmativnim mjerama za marginalizovane grupe i smanjenjem siromaštva. Razlike i podijeljenost među članovima društva treba svoditi na najmanju moguću mjeru i stalno se boriti protiv socijalne isključenosti ljudi i siromaštva."[73] I DNS, kao i SNSD, ističe zalaganje za "izgradnju društva visokog stepena poštovanja i ostvarivanja prava i slobode, vladavine prava, demokratije, prosperiteta i socijalne sigurnosti i solidarnosti, kao osnovni cilj uključivanja u red modernih i civilizovanih država i

69 Isto, član 4.

70 Osnivanje i razvoj Demokratskog narodnog saveza, dostupno na: http://tllg.net/CVLE.

71 Politička platforma DNS-a za Lokalne izbore 2012. godine, str. 15. Dostupno na: http://tllg.net/wvf2

72 Isto, str. 15.

73 Isto, str. 16.

društava",[74] ali ne navodi zalaganje za prava LGBT osoba i ravnopravnost po osnovu seksualne orijentacije.

U Statutu stranke, kao neki od ciljeva izdvajaju se "poštovanje osnovnih načela parlamentarne demokratije, poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti čovjeka i građanina"[75], ali se ne ističe zagovaranje ravnopravnosti LGBT osoba. Prema Statutu, član DNS-a može biti svaki punoljetan građanin koji prihvata Program i Statut DNS-a i koji nije član druge političke organizacije.[76]

Dakle, ni DNS, pored zalaganja za ljudska prava i slobode, garantovane konvencijama o osnovnim ljudskim pravima i slobodama, nigdje u svom Programu i Statutu nema odrednicu zalaganja za prava LGBT osoba, tako da ova populacija ni u ovoj stranci ne može prepoznati garant svojih prava.

Narodna stranka Radom za boljitak (NSRzB) bosanskohercegovačka politička partija osnovana 2001. godine kao politička stranka centra. Definiše se kao građanska, odnosno višenacionalna stranka. Bila je dio Vlade Federacije od 2001. do 2003. i ponovo od 2010. godine.[77]

U Statutu ove stranke, između ostalog, navode se načela i ciljevi za koje se stranka zalaže. Jedan od ciljeva je posebno uočljiv: "Zaštita i ostvarivanje slobode i prava svakog čovjeka bez obzira na nacionalnu, vjersku, političku, rasnu, imovinsku ili bilo koju drugu različitost",[78] upravo zbog navođenja zalaganja za ostvarivanje slobode i prava svakog čovjeka bez obzira na bilo koju različitost. Mada se ne navodi eksplicitno LGBT zajednica, "bilo koja različitost" može značiti i različitost u seksualnoj orijentaciji, što se, međutim, u Statutu nigdje izričito ne spominje.

Član Narodne stranke Radom za boljitak može postati svaka punoljetna osoba koja prihvata Statut i Program stranke, ali ne i osoba čije je ponašanje suprotno etičkom kodeksu stranke, i koja bi štetila ugledu stranke.[79] Nije eksplicitno naznačeno da li LGBT osoba može postati član_ica stranke, ali se ističe da je "Narodna stranka Radom za boljitak otvorena za svakog pojedinca koji je suglasan s ponosom i slobodom svih

74 Isto, str. 16.

75 Statut DNS-a, član 4.

76 Isto, član 23.

77 Narodna stranka Radom za boljitak, dostupno na: http://hr.wikipedia.org/wiki/Narodna_stranka_Radom_za_boljitak

78 Statut NSRzB-a, član 2. Dostupno na: http://www.zaboljitak.ba/index.php/program_i_ciljevi/statut/

79 Isto, član 11.

ljudi i osnovnim uvjerenjima naše politike, koja proizlaze iz toga."[80] U Programu NSRzB ističe se da stranka poštuje svakog pojedinca kao jedinstvenu i slobodnu osobu u svim njegovim životnim ciklusima: "Dostojanstvo svih ljudi je jednako – nezavisno od pola, rase, nacionalnosti, starosne dobi, invalidnosti, religijskog ili političkog uvjerenja, zdravstvenog stanja ili radne sposobnosti, od uspjeha ili neuspjeha ili od prosuđivanja drugih",[81] ali se ne navodi da je dostojanstvo svih ljudi jednako bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. U Programu stranke ističe se da je stranka opredijeljena za zaštitu slobode, demokratije i pravne države: "Uz slobodu pripada i spremnost da se ona zaštiti i da se bori za nju. Mi priznajemo princip odbrambene demokratije i pravne države. Onaj ko je slobodan ima i obavezu da se zauzima za slobodu onih čija je sloboda oduzeta. Mi želimo slobodu za sve, ne samo za nekolicinu."[82] Uočljivo je da NSRzB insistira na jednakosti svih građana u ostvarenju prava i dostojanstva, ne izdvajajući nijednu društvenu grupaciju: "Svi su građani jednaki u svojim pravima i u svom dostojanstvu, a nejednaki u svojim sklonostima, sposobnostima, naklonjenostima i interesima. Pravednost ne znači 'svakome jednako' nego 'svakome njegovo'."[83] Narodna stranka Radom za boljitak u Programu ističe da je važno savladavanje različitosti u modernom društvu, što zahtijeva od građana jak kulturni identitet. Ne navodi se različitost u smislu seksualne orijentacije, ali stranka poziva građane na toleranciju: "Preduvjet tolerancije nije izgubiti sebe, nego samopouzdano potvrđivati vlastiti identitet koji doprinosi uspješnom i mirnom suživotu spolova, različitih kulturnih, vjerskih, etničkih i socijalnih oblika življenja. Tolerancija ne znači da sve pozicije imaju istu vrijednost ili da svi oblici življenja trebaju dobiti isti pravni i državni poticaj."[84]

Narodna stranka Radom za boljitak u Programu i Statutu stranke ne ističe zalaganje za prava LGBT osoba ali više, u odnosu na prethodno navedene političke stranke, insistira na jednakosti svih građana bez obzira na bilo koju različitost.

Kao što se može vidjeti iz prethodne analize dokumenata pojedinih političkih partija, postoje, manje ili više značajne, razlike u (ne)tretiranju LGBT osoba u BiH. Naime, političke partije koje pripadaju lijevoj strani ideološke ravni više se zalažu za građansku jednakost, ravnopravnost i

80 Programska načela, sloboda i odgovornost NSRzB, str. 5. Dostupno na: http://www.zaboljitak.ba/wp-content/uploads/2010/05/programska_nacela_srp.pdf

81 Isto, str. 10.

82 Isto, str. 11.

83 Isto, str. 12.

84 Isto, str. 16.

slobodu svih ljudi i pojedinaca_ki u cjelokupnom društvu, dok sa druge strane stranke koje su prepoznate kao narodne te naginju desnoj strani ideološke ravni, više se zalažu za tradicionalne vrijednosti. Upravo iz toga proističu i neke osnovne razlike kada je u pitanju odnos prema LGBT osobama. Tako recimo SDA i HDZ, stavljajući veći akcenat na jaku porodicu kao osnovnu ćeliju društva shvaćenu kao zajednicu muškarca, žene i potomaka, jasno daju do znanja da stav prema bilo kakvoj drugoj i drugačijoj zajednici koja nije u skladu sa ovim tradicionalnim shvatanjem neće biti pozitivan. Zatim, ističući značaj vjere i vjerskih načela, takođe se stvara negativan okvir za posmatranje LGBT zajednice koja je shvaćena kao rušilački faktor osnovne društvene ćelije – porodice. Svakako treba istaći i to da velika politička partija kao što je SDP, iako pripada lijevoj političkoj provenijenciji, zbog straha od gubitka biračkog tijela, koje je još uvijek *zakovano* u patrijarhalnim okovima, nije spremna da zauzme snažniji i jasniji stav po pitanju LGBT osoba. Ni *velike* političke partije kao što su SDS, odnosno SNSD nemaju sluha za teme koje su od značaja za LGBT osobe. Deklarativno zalaganje za osnovna ljudska prava samo je paravan iza kojeg se kriju još uvijek konzervativni i tradicionalni stavovi. Ipak, postojanje deklarativnih stavova koji se pozivaju na ljudska prava u dokumentima političkih partija može poslužiti kao uporište za proširivanje samog koncepta prava i sloboda na različite društvene grupe, uključujući i LGBT osobe. Još uvijek se ova zajednica ostavlja na marginama i daje joj se zanemarljivo malo pažnje, dok u prvi plan uvijek izbijaju teme od "vitalnog nacionalnog interesa". Međutim, manje stranke, koje ne učestvuju u podjeli krupnog političkog kolača koji se zove vlast, imaju dovoljno sluha i senzibiliteta kako prema LGBT zajednici tako i prema svim ostalim manjinskim društvenim grupama. Tako je Naša stranka zajedno sa sarajevskim LDS-om otvoreno stala u odbranu od homofobnih i diskriminatornih izjava političara_ki za vrijeme *Queer festivala* u Sarajevu 2008. godine. Osim toga, u programu ove stranke jasno se daje do znanja da je jedan od njihovih ciljeva borba protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, što svakako može biti pozitivan signal za LGBT osobe da nisu same i ostavljene na margini bosanskohercegovačkog društva.

3.2. Odnos društva prema LGBT osobama iz perspektive političara_ki

U okviru ovog istraživanja, poseban akcenat je stavljen na utvrđivanje ocjene stavova društva prema LGBT osobama, iz perspektive političkih aktera_ki. Naime, smatramo da je za svaki ozbiljniji pristup problemima LGBT osoba potrebno, prije svega, ispitati percepciju njihovih

problema iz perspektive struktura koje odlučuju, a to su svakako političari_ke i političke partije. S tim u vezi, sagovornici_e su u prvom dijelu intervjua konstatovali probleme sa kojima se LGBT zajednica suočava u BiH. Analizirajući odgovore, uspjeli smo prepoznati nekoliko kategorija problema koje su naši sagovornici_e istakli. Osim toga, sagovornici_e su imali_e priliku i da prepoznaju neke od uzroka neravnopravnosti LGBT osoba u bosanskohercegovačkom društvu.

Problem 1: Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta

Problem 2: Neprihvatanje žena u društvu i agresivnost mladih kao kočničari boljeg stanja u oblasti prava LGBT osoba u BiH

Problem 3: Homofobični *opinion leader*-i i homofobično društvo

Problem 4: Otpor prema LGBT osobama izraženiji u manjim sredinama

U daljem tekstu pokušaćemo obrazložiti navedene tačke te na taj način stvoriti okvir za prepoznavanje uzroka, odnosno, eventualnih rješenja problema koje su predložili naši sagovornici_e.

3.2.1. Problem 1: Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta

Kada je u pitanju diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta, dvije osobe iz SDP-a s kojima smo razgovarali složni su u ocjeni da ona postoji i da je izražena u svakodnevnim životnim situacijama. "Smatram ih diskriminisanim kada je u pitanju pravo na zajednički život sa partnerom i odnos drugih ljudi prema njima. Oni se plaše da javno iskažu svoje seksualno opredjeljenje iz straha da će biti izopšteni i ismijani. Moja prijateljica je pripadnica te populacije i živi sa svojom djevojkom, ali vrlo malo ljudi zna za to, jer ona skriva svoje seksualno opredjeljenje od javnosti upravo iz straha od reakcija okruženja", navodi jedna intervjuisana osoba iz SDP-a. U ovom slučaju se vidi da ona ima sluha i razumijevanja za probleme sa kojima se susreću LGBT osobe. Čini se da razumijevanje i senzibilitet za probleme LGBT osoba prije svega proizlazi iz činjenice da poznaje LGBT osobu.

Sa druge strane, osoba iz SDS-a s kojom smo razgovarali nešto je opreznija i smatra da LGBT osobe zakonski nisu diskriminisane, iako postoji diskriminacija u svakodnevnim situacijama. "Diskriminisani su u

određenom smislu, kao i mnoge druge grupacije, samo su oni otvoreniji u borbi za svoja prava nego druge manjinske grupe, kao npr. nacionalne manjine. Mislim da je to tako zato što je to obrazovanija grupa i urbanija i svjesni su potrebe da se bore za svoja prava i imaju mehanizme za borbu." Nepoznavanje situacije na terenu kao i nizak stepen tolerancije i empatije pokazuje osoba iz SNSD-a s kojom smo razgovarali, koja smatra da LGBT osobe nisu diskriminisane u BiH. "Njihov položaj u društvu kod nas i u nekim evropskim zemljama (Holandija, Njemačka) se svakako razlikuje, ali diskriminacija kod nas ipak nije toliko ispoljena", njena je ocjena. Ovo je tipičan primjer eufemističkog stava koji je karakterističan za one koji su na vlasti. Jednostavnim, ali i neodgovornim "guranjem pod tepih" očiglednih problema nastoji se ublažiti postojeća situacija.

Jedna osoba od sagovornika_ca iz DNS-a smatra da se pojam diskriminacije uvijek mora staviti u realan istorijski kontekst, što znači da ono što se danas može smatrati diskriminacijom, prije 10, 50 ili sto godina nije postojalo kao pojam ili praksa za koju se javno zna i nije ni moglo biti stavljeno u okvire zakonske norme. To, prema ocjeni ove osobe, implicira da se u našem društvu u skorijoj prošlosti nije javno raspravljalo o pravima LGBT osoba, odnosno da ta prava nisu bila obuhvaćena zakonskom regulativom. U skladu s tim, ona smatra da bi se u budućnosti regulatorna tijela, ali i društvo u cjelini tek trebalo značajnije baviti ovom problematikom. Ovdje vidimo psihološki mehanizam racionalizacije, odnosno, pravdanja nepovoljnog stanja. Uvijek je lakše pronaći opravdanje za nepovoljnu situaciju i odložiti rješavanje postojećih problema za "neka sretnija vremena" nego se uhvatiti sa njima u koštac. Ova osoba nije pokazala spremnost da u skladu sa mehanizmima kojima raspolaže da doprinos poboljšanju položaja LGBT osoba.

Prema ocjeni jedne osobe iz SNSD-a, proces tranzicije u kojem se nalazi BiH utiče na spor razvoj društva u cjelini, a samim tim usporava prihvatanje svjetskih standarda u oblasti ljudskih prava. "Građani još ne shvataju koliko se u svijetu promijenio odnos prema seksualnoj orijentaciji i rodnim identitetima. Takođe, na stanje svijesti utiču i posljedice komunističke ideologije koja nije bila naklonjena LGBT populaciji i njihovim pravima", ističe intervjuisana osoba. Ovdje se primjećuje da ova osoba prebacuje odgovornost sa političara_ki i stranaka na generalno stanje svijesti u društvu, kao da političari_ke ne utiču upravo na njegovo kreiranje. Mnogi građani_ke su skloni da svoje stavove formiraju na osnovu stavova političkih lidera_ki, tako da je njihovo mišljenje važno, i bitno utiče na društvenu svijest. Stoga, ne možemo kazati da je građanska percepcija LGBT osoba kao inferiornih posljedica društvene svijesti već, zapravo, posljedica uticaja onih koji kreiraju društvenu svijest, a političari_ke

su svakako jedni od njih.

Sa druge strane, osoba s kojom smo razgovarali iz HDZ-a BiH smatra da i LGBT osobe treba da prate tranziciju cjelokupnog društva te da sami procijene da li trebaju "agresivno" nastupati u ostvarivanju svojih prava. Ovo ukazuje i na predrasudu da LGBT osobe agresivno nastupaju prilikom promocije i zaštite svojih prava.

Sagovornici_e iz SDP-a i NSRzB ocijenili su da teme koje se odnose na LGBT osobe u BiH još uvijek predstavljaju tabu. Jedna osoba iz Narodne stranke radom za boljitak (NSRzB) navodi da će: "Možda samo rijetki pojedinci uopšte govoriti o tome. Razlog tome je neznanje i strah od nepoznatog. Ljudi se zgražavaju nad tom populacijom. Neko to smatra bolešću, neko hirom. Ima i jednog i drugog." Ova osoba, dakle, smatra da to što je neko LGBT osoba može da bude pokazatelj i bolesti i hira. Nije joj dovoljno poznat pojam LGBT, ne pokazuje da shvata i razumije šta zapravo znači biti jedan_na od LGBT populacije, ali pokazuje razumijevanje za tu populaciju kao manjinsku grupu kojoj treba pružiti podršku.

Osoba s kojom smo razgovarali iz SBB-a ipak smatra da su se stavovi o LGBT osobama znatno promijenili u pozitivnom smislu u odnosu na stavove koji su vladali za vrijeme bivše SFRJ. Pomak se vidi u tome što se danas, iako u maloj mjeri, prava LGBT osoba nalaze u javnom diskursu te je društvo, kako ocjenjuje ova osoba, postalo malo otvorenije. "Pripadnici LGBT populacije danas nemaju više toliko straha kao ranije i uspijevaju da se koliko-toliko pozicioniraju u društvu", navodi ona. Međutim, iako je situacija, prema mišljenju ove osobe, bolja nego ranije, društvo još nije spremno da bez diskriminacije prihvati one koji bi se javno izjasnili kao LGBT osobe. Prema tome, njen je zaključak, prihvatanje LGBT osoba kao ravnopravnog dijela društva, u patrijarhalnom i konzervativnom bosanskohercegovačkom društvu, predstavlja dug i mukotrpan proces.

3.2.2. Problem 2: Neprihvatanje žena u društvu i agresivnost mladih kao kočničari boljeg stanja u oblasti prava LGBT osoba u BiH

Jedan od indikatora sporog procesa prihvatanja LGBT osoba se, prema mišljenju sagovornika_ca iz SDP-a, SNSD-a i HDZ-a, ogleda u činjenici da su političke partije u BiH, ali i cjelokupno društvo tek u fazi prihvatanja žena kao ravnopravnih članica političkog i društvenog života. Ovo znači da u BiH još nije dostignut nivo ljudskih prava gdje će se bez problema raspravljati o položaju i pravima LGBT osoba.

U tom smislu, jedna osoba iz SDP-a navodi da problemi LGBT osoba kao i problemi ostalih ugroženih grupacija u BiH kao što su Romi, osobe sa invaliditetom, žene i sl. prema principu "ima važnijih problema" ostaju na marginama dnevnog reda političke svakodnevice u BiH, i čekaju neka bolja vremena. Ova osoba je ocijenila da je uporna aktivnost osoba sa invaliditetom primjer na koji način se razvija svijest društva i političara_ki o potrebama ove populacije. Smatra da se njihov položaj u proteklih deset godina značajno poboljšao, što se primjećuje u različitim situacijama. S tim u vezi, istakla je da je rješavanje pitanja prava LGBT osoba proces koji će snažnijom aktivnošću udruženja i aktivista koji se bave ljudskim pravima dovesti do toga da i ta pitanja dođu na dnevni red političkih partija i političara_ki. Međutim, pitanje je da li se može poistovjetiti borba za prava osoba sa invaliditetom sa borbom za prava LGBT osoba. To su ipak dvije različite kategorije i njihove se potrebe i prava razlikuju, ali je svakako pozitivno što ova osoba zagovara aktivizam.

Osoba iz SBB-a s kojom smo razgovarali izrazila je zabrinutost zbog postojanja velikog broja mladih koji su ispunjeni mržnjom i agresivnošću prema LGBT osobama, što svakako nije dobro jer su upravo mladi ti koji bi trebali predstavljati pokretačku snagu u savladavanju patrijarhalnih i konzervativnih okova u kojima se bosanskohercegovačko društvo nalazi. Jedna osoba iz DNS-a iz reda mladih smatra da nema mržnje i homofobije u društvu u onoj mjeri kako se to želi predstaviti: "Nema homofobije već samo otklon prema nametanju modela određene vrste razmišljanja. Građani ne mogu da prihvate da im se nešto nameće, da im se nečim 'maše' pred očima. Previše se to nameće kao mržnja i na kraju će ta izmišljena mržnja i postati mržnja. Zašto promovisati različitost i seksualnu orijentaciju? Ne vidim potrebu za tim." Ovako konzervativni stavovi mladog političara ili političarke samo potvrđuju ranije iznijetu zabrinjavajući tezu da mladi nisu osviješteni da bi bili spremni prihvatiti Drugog i Drugačijeg.

3.2.3. Problem 3: Homofobični opinion leader-i i homofobično društvo

Jedna intervjuisana osoba iz Naše stranke, koja pripada LGBT zajednici, smatra da, s obzirom na odnos prema LGBT zajednici, postoje dvije različite grupe ljudi u društvu. Prvu grupu čine oni koji imaju konzervativne stavove u vezi sa LGBT zajednicom, tj. smatraju da je sve što nije u skladu sa religijskim dogmama bolest. Razlozi za ovakav odnos prema LGBT osobama su kultura u kojoj se ne prihvata nešto što nije u skladu sa

onim što se smatra normalnim, uobičajenim, ustaljenim.

Nažalost, prema mišljenju jedne osobe iz HDZ-a BiH, društvo posmatra LGBT osobe kao *atrakciju*, a ne kao ravnopravni dio društva. Čini se da i među političarima_kama ima onih koji pripadaju ovoj prvoj grupi. Mišljenje jedne osobe iz SNSD-a to u potpunosti potvrđuje: "Smatram da nisu krivi što su takvi, ali da su osobe koje imaju somatski poremećaj, možda čak djelimično i psihosomatski poremećaj i oni kao takvi bi trebali imati određena prava, ali ne ona za koja se oni bore, koja im po prirodi ne pripadaju. Bojim se da bi se izmišljanjem nekih novih prava poljuljale temeljne vrijednosti i Deklaracija o ljudskim pravima." Naglašavanjem da se LGBT zajednica bori za "neka nova prava" zapravo se pokazuje apsolutno nepoznavanje stanja u oblasti ljudskih prava u najširem smislu, što je svakako alarmantno i zabrinjavajuće.

Jedna osoba iz SNSD-a smatra da je bh. društvo homofobično zato što način života LGBT osoba narušava tradicionalne vrijednosti, a građani nisu spremni na to, jer nisu riješeni ni egzistencijalni uslovi života, te zbog toga LGBT osobe iritiraju javnost. Zatim, intervjuisana osoba iz Naše stranke navodi da su negativni stavovi pojedinih *opinion leader*-a, čije mišljenje ostatak društva slijepo prati, dodatni teret u borbi za bolji položaj LGBT osoba u BiH. Jedan od problema je i postojanje određenog broja ljudi koji smatraju da u BiH uopšte ne postoji LGBT zajednica (?!), što samo ukazuje na nedovoljno razvijen senzibilitet i toleranciju prema Drugom i Drugačijem.[85]

Drugu grupu ljudi, prema mišljenju osobe iz Naše stranke s kojom smo razgovarali, čine oni koji ne poznaju dovoljno tematiku, te je ta grupa, prema njenom mišljenju, spremna da se edukuje i senzibilizuje prema pitanjima i problemima LGBT osoba. Sa ovom konstatacijom se ne slaže osoba iz DNS-a. Misli da bh. društvo nema razvijenu svijest o samom značenju pojma LGBT, ali ističe da bi "trebalo nepristrasno raditi prvo na objašnjenju pojma, a zagovornici ljudskih prava i sloboda to ne rade na pravi način. Mislim da se pretjeruje sa promocijom prava LGBT populacije." Ova osoba svoj stav potkrepljuje objašnjenjem da su građani u BiH odrastali sa sviješću da je jedino prihvatljiva heteroseksualna orijentacija te da teško prihvataju suprotne stavove. Smatra da svijest građana o tome ne treba ni mijenjati, da je to pitanje prirodnog poretka i da bi drugačiji pristup i stav mogao voditi kraju čovječanstva. Ovakav stav odražava priličnu nenaklonjenost prema LGBT osobama, jer zapravo zagovara stagnaciju u promociji i poboljšanju prava LGBT zajednice,

85 Mada, o postojanju LGBT zajednice raspravlja se i unutar same zajednice zbog niskog broja *outovanih* i neutvrđene strategije djelovanja. Takođe, pored termina zajednica, u upotrebi je i termin skupina.

smatrajući da je to nepotrebno i da ne treba uticati na promjenu svijesti građana_ki o LGBT osobama.

Iako ocjenjuje da odnos cjelokupnog društva prema LGBT zajednici nije dobar, odnosno da postoji diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije, osoba iz Naše stranke ipak smatra da postoje i pozitivni primjeri odnosa heteroseksualaca prema LGBT zajednici. U skladu s tim, i osoba iz SDS-a ukazuje na pozitivan primjer odnosa društva prema LGBT osobama kojem je svjedočila "u centru Banjaluke gdje je jedna osoba pokušala javno da uvrijedi gej osobu, ali je reakcija prisutnih bila ohrabrujuća, jer su stali na stranu gej osobe, što je pozitivan primjer.". Prema mišljenju ove osobe iz Naše stranke, diskriminacija prema LGBT osobama po pitanju seksualne orijentacije i rodnih identiteta u velikoj mjeri je povezana sa fizičkim izgledom. Naime, ukoliko je muškarac feminiziran, odnosno, ukoliko se djevojka oblači kao muškarac, onda je već to dovoljno da se etiketiraju.

3.2.4. Problem 4: Otpor prema LGBT osobama izraženiji u manjim sredinama

Jedna osoba od sagovornika_ca iz SNSD-a smatra da, kada je u pitanju odnos prema LGBT osobama, treba govoriti o mikro i makro nivou. S obzirom na to da predstavlja lokalnu vlast, smatra da u manjim sredinama postoji veći otpor i neprihvatanje prema LGBT osobama nego što je to slučaj u velikim centrima. Prema ocjeni ove osobe, sa jedne strane postoji opravdani strah LGBT zajednice da postane vidljiva, dok je sa druge strane neprihvatanje i nerazumijevanje, ali i strah lokalne zajednice od onoga što im je strano i drugačije. "To je sistem spojenih posuda gdje niko ne smije da napravi prvi korak", ističe. U lokalnim zajednicama, gdje svako svakog zna i gdje vladaju komšijski, kumovski i rodbinski odnosi, još teže je nekome da se odluči *outovati se* i izboriti za svoj ravnopravan položaj u društvu. Osim toga, zbog straha od etiketiranja i osude u malim lokalnim zajednicama ne postoje organizacije koje se bave zaštitom prava LGBT osoba. S tim u vezi, ova osoba iz SNSD-a ocjenjuje da je problematično što u lokalnoj zajednici gdje djeluje nijedna nevladina ili bilo koja druga organizacija nije pokazala interesovanje za ostvarivanjem bilo kakvog kontakta i saradnje sa lokalnim institucijama. Na tom fonu i osoba iz DNS-a ističe da do sada nije imala priliku da učestvuje u rješavanju nekog problema u vezi sa LGBT osobama, jer joj se nijedan_na pripadnik_ca ove zajednice nije obratila za savjet ili pomoć.

Osoba iz SNSD-a je priznala da je intervju koji je rađen za potrebe ovog istraživanja njen prvi zvanični susret sa ovom temom otkako je na čelu te lokalne zajednice. Slično kao osoba iz SNSD-a sa lokalnog nivoa, i osoba iz NSRzB ističe kako se prije intervjua nije susretala sa LGBT terminologijom, jer se u njenoj sredini malo priča o tome.

Prema riječima osobe iz SNSD-a, ni na nivou entiteta se ne vodi računa o LGBT osobama. Naime, zvanične institucije kao što su Ministarstvo zdravlja Republike Srpske ili Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske nemaju kontinuitet bavljenja ovom problematikom te rade *ad hoc* od slučaja do slučaja. Prema tome, očigledno je da i najviše entitetske, ali i državne institucije pitanja LGBT osoba još posmatraju kao nešto sporadično i nevažno, što svakako otežava LGBT zajednici u nastojanju da ostvari svoja prava. Na tom fonu osoba s kojom smo razgovarali iz SDP-a ističe da ne postoji sistemska borba i zalaganje za prava LGBT osoba već da se radije može govoriti o pojedinačnim primjerima entuzijasta_kinja koji se u okvirima svojih političkih partija bave ovim pitanjima. Ipak, generalna ocjena je da su dosadašnji pokušaji pokretanja priče o pravima LGBT osoba u BiH još mali i slabi.

3.3. Uzroci otpora bh. društva prema LGBT osobama, prema mišljenju sagovornika_ca iz političkih stranaka

Svi sagovornici_e u manjoj ili većoj mjeri ističu da su strah od nepoznatog, zatim robovanje stereotipima koji u LGBT osobama vide nešto "nenormalno" i "bolesno", religija, tradicija i neinformisanost glavni uzroci za generalno negativno raspoloženje i otpor društva po pitanju prava LGBT osoba. Upravo zbog generalne neinformisanosti društvo još nije sposobno da prihvati i razumije u potpunosti potrebe LGBT osoba.

Jedna osoba od sagovornika_ca iz DNS-a smatra da postojeća legislativa nije dovoljna, te da će budući smjer kretanja prava LGBT osoba (pozitivno / negativno) zavisiti od toga koja će politička struktura činiti zakonodavnu vlast. Uzroci problema, prema mišljenju jedne osobe iz SBB-a, donekle se trebaju tražiti i u slaboj provodivosti zakona kao što su Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o ravnopravnosti polova koji se dijelom odnose i na LGBT osobe. Ocijenila je da se u tom smislu treba uraditi mnogo više na podizanju nivoa obrazovanosti i stručnosti kadra koji sprovodi te zakone. Preciznije, navodi da još ne postoje dovoljno obrazovani policajci, ljekari i sl. koji predstavljaju prvu instancu kojoj se LGBT osobe obraćaju

kada imaju probleme. Takođe, prema mišljenju jedne osobe iz SNSD-a, razlog za slabu provodivost zakona ogleda se u činjenici da se oni donose "radi Evrope, a ne radi nas". Većina zakona donose se deklarativno i radi ispunjavanja raznih uslova te prema tome i ne čudi što njihova provodivost nije na zavidnom nivou. Osoba iz DNS-a takođe smatra da je u BiH kultura poštivanja zakona na veoma niskom nivou, ne samo kada je riječ o provodivosti Zakona protiv diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti polova nego "i kada je riječ o daleko ozbiljnijim zakonima". Ovo, zapravo, govori da se zakoni koji štite LGBT osobe smatraju manje ozbiljnim, te onda i ne čudi što se slabo sprovode. Takođe implicira da se i LGBT osobe shvataju neozbiljno i da se njihova prava svode na niži, neprioritetni nivo.

Ipak, iako pripada grupi ljudi koja u suštini nije naklonjena LGBT osobama, osoba iz SNSD-a sa lokalnog nivoa s kojom smo razgovarali smatra da država treba stvoriti jednake šanse i jednaka prava za LGBT osobe kao i za ostale članove društvene zajednice. "Prihvatanje, odnosno, neprihvatanje Drugog i Drugačijeg je privatna stvar, ali omogućavanje jednakih šansi za sve članove društva je obaveza države", ističe.

Shodno tome, jedna osoba iz SBB-a ostavila je otvorenom mogućnost da se u narednom periodu (nije precizirano u kojem) oformi i neka komisija pri Parlamentarnoj skupštini BiH koja bi se bavila slobodom seksualne orijentacije u društvu. Naglasila je da je trenutno u pripremi zakon o umjetno potpomognutnoj oplodnji, što će prema njenoj ocjeni predstavljati dobar "lakmus-papir" koji će pokazati u kojoj mjeri su političari_ke, a i šira društvena zajednica izašli iz konzervativnih okvira kojima su robovali, ali i dalje robuju. Važno je istaći da su neki političari_ke i političke partije već najavili otpor prema ovom zakonu te da će se u skladu s tim konsultovati i sa vjerskim organizacijama!? Provodivost zakona je i prema mišljenju osobe iz Naše stranke loša, jer postoje veći "prioriteti" na dnevnom redu. S obzirom na to da poznaje veći broj LGBT osoba, ocjenjuje kako se ni u okviru zajednice previše ne priča o tim temama. Značajnije teme su nezaposlenost, loš standard i sl. "U mom društvu smo navikli da živimo u sjenci i još nemamo namjeru da se javno deklarišemo te, prema tome, nismo previše zainteresovani za provodljivost ovih zakona", ističe. Upravo zbog postojanja svojevrsne letargije i među LGBT osobama situacija još nije na zadovoljavajućem nivou. To ne znači da regulatorna tijela ne treba da rade na poboljšanju položaja LGBT zajednice u društvu već da bi angažman LGBT zajednice mnogo pomogao i ubrzao proces.

Pored slabe provodivosti zakona i nedovoljno razvijene društvene svijesti, kao jedan od najvećih problema kada je u pitanju borba za prava LGBT osoba, sagovornici_e iz SBB-a i SNSD-a su istakli nepostojanje

zvanične statistike o brojnosti LGBT zajednice u BiH. Prema njihovom mišljenju, nevidljivost ove populacije ne ostavlja puno prostora za borbu za njihov ravnopravniji položaj u društvu. Upravo je nevidljivost LGBT zajednice razlog zašto su izostavljeni sa dnevnog reda gotovo svih političkih partija u BiH. Prema mišljenju jedne osobe iz HDZ-a BiH, LGBT osobe često šute i pate u nastojanju da zaštite svoju seksualnu orijentaciju, što je svakako problem sa kojim se i društvo treba pozabaviti. Naime, ova osoba smatra da je dužnost društva da ohrabri pojedinca da se bez straha *outuje*.

Osoba iz SNSD-a s kojom smo razgovarali navodi da je, pored nedostatka zvaničnih statistika o brojnosti LGBT zajednice, problematično i to što postoji relativno mali broj organizacija u BiH, smještenih uglavnom u velikim centrima, koji se bore za prava LGBT osoba, što umnogome otežava da se glas ove zajednice snažnije čuje.

Osoba iz Naše stranke s tim u vezi smatra da ukoliko bi neki veoma uticajan političar_ka ili politička stranka krenuli u pozitivnu kampanju s ciljem promocije prava LGBT osoba, to bi sigurno uticalo na promjenu stavova društva o LGBT zajednici. "Glas takve osobe bi se glasnije čuo od glasa bilo koje nevladine organizacije ili nekog običnog člana političke partije", zaključuje.

Osim toga, prema ocjeni jedne osobe iz SDP-a, još ne postoji dovoljno medijske promocije i javne priče o pravima i položaju LGBT osoba, što je jedan od prvih koraka ka tome da društvo prihvati ovu populaciju.

Očigledno je da politički sektor ne namjerava u skorijoj budućnosti ništa preduzimati u vezi sa promocijom i podrškom položaja i prava LGBT osoba. Takođe, nedostatak zvanične statistike o brojnosti ove populacije, mali broj organizacija koje im pružaju podršku dodatno usporava proces da oni postanu ravnopravno društveno pozicionirani.

3.4. Odnos političkih partija prema LGBT osobama u BiH

Sagovornici_e su složni u tome da problemi LGBT osoba zbog postojanja "većih problema" kao što su loš ekonomski standard, nezaposlenost, etnički problemi i sl. još nisu na dnevnom redu političkih partija. Zabrinjavajuće je to što ne postoji nikakav zvanični stav (ni pozitivan ni negativan) političkih partija po tom pitanju, osim Naše stranke koja u svom Programu zagovara jednakost građana_ki na osnovu seksualne orijentacije. Ipak, insistiranje na ljudskim pravima, koje je primjetno u

programima ostalih stranaka, ostavlja prostor da se ta jednakost proširi i na druge nevidljive i ugrožene grupe. To što do sada prava LGBT osoba nisu uključena u programe stranaka najbolji je pokazatelj njihovog odnosa prema LGBT osobama. Neuvrštavanjem LGBT prava u statute i programe, političke partije, prema mišljenju jedne osobe iz SDP-a, pokazuju da je ova populacija manje vrijedna te da kao takva ne zaslužuje pažnju političkih subjekata, a time ni šire zajednice. Kako ne prepoznaju LGBT osobe kao svoje biračko tijelo, onda nemaju toliko ni priliku da javno zastupaju određene stavove kada je u pitanju ova populacija. Ipak, ono što nas je najviše zanimalo i na šta ćemo staviti najveći akcenat jesu stavovi političara_ki o *Queer festivalu* u Sarajevu 2008. godine koji je stavove pojedinih političara_ki izvukao na površinu. Privatni stavovi intervjuisanih političara_ki mogu (a i ne moraju) biti indikator razvoja svijesti i političkih subjekata. Značajan indikator otvorenosti prema LGBT osobama je i sam pristanak na razgovor.

Kao što je ranije istaknuto, političke partije ignorantskim i homofobnim odnosom prema LGBT osobama dodatno otežavaju borbu za ostvarivanje prava i sloboda. Ipak, ukoliko bi političke partije prepoznale svoje biračko tijelo u LGBT zajednici, odnosno ukoliko bi ova populacija postala vidljivija nego što je to sada, programi partija bi, prema ocjeni jedne osobe iz SDP-a, veoma brzo bili prilagođeni u smislu poboljšanja prava i sloboda LGBT osoba. Prema sadašnjoj situaciji, političari_ke nerijetko nastoje da homofobnim i populističkim izjavama ostvare dodatne političke poene, što im u patrijarhalnom društvu u kojem vlada negativno raspoloženje prema LGBT osobama često polazi za rukom. Na istom tragu su i sagovornici_e iz SNSD-a, Naše stranke i DNS-a koji smatraju da bi u ovom trenutku bilo teško zamislivo da neka velika politička partija javno pruži podršku LGBT osobama, jer bi na taj način sasvim sigurno izgubila podršku većeg biračkog tijela koje se ne slaže sa takvim stavovima. Sagovornik_ca iz SNSD-a ipak primjećuje da u malim političkim partijama liberalne orijentacije postoji više prostora i senzibiliteta prema LGBT osobama. To je, prije svega, zbog činjenice da ove partije imaju generalno malo biračko tijelo te u skladu s tim mogu samo profitirati ukoliko u svoje programe uvrste rješavanje problema i ove populacije. Na tom tragu je i stav jedne osobe iz HDZ-a. Naime, ona smatra da postojeća politička garnitura jednostavno još nije spremna da se bori za prava LGBT osoba i jedino rješenje vidi u nekoj novoj i mladoj političkoj partiji kojoj bi LGBT zajednica i njena prava mogla biti interesantna.

Prema ocjeni osobe iz Naše stranke, konkretnije zalaganje za LGBT prava izostaje zbog toga što je sva priča smještena u širi okvir ljudskih prava. Osim toga, zabrinjavajuće je to što se u toku neformalnih razgovora

tokom pauza na sastancima često u šaljivom duhu znaju prokomentarisati aktuelne teme u vezi sa LGBT osobama, kao što su održavanje parada ponosa širom svijeta, usvajanje zakona o legalizaciji istopolnih brakova i sl. Takav pristup, prema ocjeni ove osobe iz Naše stranke, ukazuje na jednu neozbiljnost i nespremnost za snažnije uključivanje u borbu za LGBT prava. Neke partije kao što je DNS jasno daju do znanja da i ne žele da se bore za bolji položaj LGBT osoba. "Ne postoji u stranci zalaganje za prava LGBT osoba, jer nema razloga za to. U Programu stranke ima zaštita ljudskih prava i to je dovoljno, sve ostalo je nepotrebno.", ističe intervjuisana osoba iz DNS-a. Takođe, osoba iz Narodne stranke Radom za boljitak smatra da nema potrebe da se u program ili statut partije uvedu pitanja koja bi se posebno ticala LGBT osoba, jer smatra da su opšta ljudska prava garantovana sadašnjim programom i statutom sasvim dovoljna. Međutim, sagovornici_e ne primjećuju da se ova univerzalna načela ne primjenjuju jednako na sve društvene grupe, posebno ne marginalizirane.

3.5. Ostvarivanje prava LGBT osoba u političkim partijama

Sagovornici_e su se složili da, s obzirom na to da u okviru njihovih političkih partija ne postoje, ili oni ne znaju da postoje, *outovane* LGBT osobe, ne mogu sa sigurnošću tvrditi na koji način bi politička partija reagovala na pojedinca_ku koja bi se odlučila na *outovanje*. Ipak, izrazili su vjerovanje da seksualna orijentacija i/ili rodni identitet pojedinca i pojedinke ne bi smjela predstavljati kočnicu u obavljanju njegovog ili njenog zaduženja. Što se tiče SBB-a, osoba s kojom smo razgovarali tvrdi da niko od njenih najbližih saradnika_ca nema homofobne stavove i da osuđuje svaku diskriminaciju. S obzirom da se pitanja koja se odnose na LGBT zajednicu ne nalaze ni u Programu ni u Statutu ove političke partije, nije bila u prilici da sa sigurnošću odgovori na koji način bi se ostatak političke partije odnosio prema ovim pitanjima.

Jedna osoba iz SDP-a je ocijenila da generalna klima prema LGBT osobama u ovoj partiji nije negativna. Tome u prilog svjedoče amandmani koje je SDP uložio na usvajanje Zakona protiv diskriminacije (2009. godine) koji su se ticali zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Značajno je istaći da je SDP u okviru ustavnih reformi imao prijedlog novog ustava BiH u okviru kojeg je predloženo da se unese i pitanje zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Takođe, nakon *Queer festivala* SDP je izdao saopštenje kojim osuđuje napade na učesnike festivala, što je prihvaćeno od strane svih partijskih struktura. "Međutim,

teme koje se odnose na prava i slobode LGBT populacije nisu nikada na dnevnom redu i malo se o tome govori u stranci", ističe ova osoba iz SDP-a. Prema njenim saznanjima, političari_ke iz SDP-a nikada nisu javno izjavljivali ništa pogrdno o LGBT osobama, napominjući da to ne znači da u privatnoj sferi nemaju drugačije mišljenje. Iako u SNSD-u na lokalnom nivou ne postoji nijedna *outovana* LGBT osoba, osoba iz ove partije s kojom smo razgovarali ocjenjuje da i kad bi postojala to sigurno ne bi negativno uticalo na njegov ili njen status u političkoj partiji. S tim u vezi, smatra da je seksualna orijentacija privatna stvar i kao takva ne smije da utiče na jedno od osnovnih ljudskih prava – pravo na rad. Ipak, ukoliko bi se neko od uposlenika_ca u njenoj lokalnoj zajednici odlučio da se *outuje* kao LGBT osoba, to bi svakako naišlo na osudu šire društvene zajednice, jer je većina ljudi okrenuta vjeri i tradicionalnim vrijednostima te prema tome ne bi imali razumijevanja. Međutim, vjeruje kako bi nakon određenog vremena *outovana* LGBT osoba bila prihvaćena. Naravno, riječ je o hipotetičkom stavu, jer u praksi nije zabilježen takav primjer i ne možemo sa sigurnošću predvidjeti takvu situaciju. "Jednostavno, ljudima treba vremena da se naviknu i prihvate Drugog i drugačijeg", zaključak je. U Našoj stranci, prema riječima osobe s kojom smo razgovarali, postoje LGBT osobe ali još nisu *outovane*. Prema njenoj procjeni, ukoliko bi se neko odlučio *outovati*, to bi naišlo na podijeljene reakcije u okviru partije te bi vjerovatno bilo više onih koji bi negativno reagovali. Osim toga, čula je u razgovoru sa kolegama i kolegicama homofobične izjave te je i sama imala negativno iskustvo nakon što je jedan od kolega iz stranke posredno saznao da je osoba s kojom smo razgovarali LGBT osoba, o čemu nije željela detaljnije govoriti. Na ovom mjestu zanimljivo je istaći da, iako je Naša stranka jedina od analiziranih političkih partija u svojim dokumentima prepoznala postojanje LGBT osoba, članovi_ice ove partije još uvijek sa zadrškom ili otporom gledaju na LGBT zajednicu u BiH. To samo znači da i u najliberalnijim partijama u BiH među pojedincima_kama još uvijek postoji duboko ukorijenjen otpor prema *Drugom* i *Drugačijem*, što je svakako zabrinjavajuće. Osim toga, prema saznanjima ove osobe iz Naše stranke, i u ostalim političkim partijama u BiH postoje LGBT osobe iako nisu *outovane*. Takođe, zastupljenost LGBT osoba zavisi i od veličine grada, tako da je u Sarajevu u najvećoj mjeri zastupljena LGBT populacija. Na osnovu njenih izjava, primjećuje se raspolućenost između pozitivnih opredjeljenja i realne situacije.

3.6. Ostvarivanje prava LGBT osoba u političkim partijama

Što se tiče eventualnog organizovanja parade ponosa, osoba s kojom smo razgovarali iz Naše stranke smatra da BiH još nije dovoljno spremna za to te da bi održavanje parade ponosa izazvalo kontraefekat. Osim toga, naglašava kako se na taj način samo mali dio LGBT zajednice nastoji izboriti za svoja prava, a male grupe nikad ne mogu proizvesti nešto kvalitetno i produktivno. Ocijenila je da je jedan od glavnih problema kod organizovanja *Queer festivala* 2008. u Sarajevu u tome što policija nije odradila svoj posao kako treba. Naglašava kako je tada dopušteno da nekolicina buntovnika i navijača bude jača od države. Osim toga, ni organizatori, prema njenoj ocjeni, nisu najbolje obavili svoj posao, a tome u prilog ide i činjenica da dobar dio LGBT zajednice nije bio prisutan na manifestaciji. I političke partije su zahvaljujući svojim konzervativnim stavovima samo još više davali podršku i vjetar u leđa grupama koje su napale učesnike_ce festivala. Zaključuje da je pokušaj organizovanja *Queer festivala* obeshrabrio LGBT zajednicu, zbog čega je ona i dalje u sjenci i nevidljiva.

Osoba iz SBB-a s kojom smo razgovarali ocijenila je da je provokativno to što je *Queer festival* organizovan u sred vjerskog praznika. Smatra da je trebalo bolje pripremiti čitavu zajednicu na održavanje festivala, jer takav, prema njenoj ocjeni, "agresivan pristup" stvara dodatni otpor ionako konzervativnog društva. Ipak, jedna osoba iz HDZ-a smatra da se situacija od 2008. godine popravila i da bi se društvo danas lakše nosilo sa eventualnim organizovanjem neke slične manifestacije.

Komentarišući da li postoji homofobija među njenim kolegama političarima_kama, osoba iz SBB-a istakla je da je dosta kolega_ica izrazilo svoje negodovanje zbog *Queer festivala*, ali su se ogradili od bilo kakvog fizičkog napada na LGBT osobe. Jedna osoba iz SNSD-a smatra da je jedino u Sarajevu, kao najvećem centru, moguće organizovati *queer festival* ili paradu ponosa, ističući kako bi organizovanje takvog jednog festivala u manjim sredinama bilo gotovo nemoguće. I pored toga, kako kaže, spremna je da, u skladu sa zakonom, pruži podršku ukoliko bi u njenoj lokalnoj zajednici neka nevladina organizacija pokušala da organizuje *queer festival*. Međutim, smatra da bi to izazvalo veliko nezadovoljstvo lokalne zajednice, vjerskih organizacija, desničarskih političkih partija i drugih desničarskih organizacija kao što su navijači i sl. Osoba koja je učestvovala u ovom istraživanju iz SDP-a kaže da nije učestvovala na *Queer festivalu* 2008. godine, jer se nije održavao u sredini u kojoj živi, ali da joj ne bi bio problem da učešćem pruži podršku LGBT osobama.

Sa druge strane, sagovornici_e iz SDS-a i DNS-a ne podržavaju organizovanje parade ponosa, jer se, kako ocjenjuju, pokazalo da je takav način borbe za prava kontraproduktivan i da proizvodi veće probleme i otklon nego što bi proizveli neki drugi načini borbe. "Ja bih preporučio LGBT populaciji da se aktivnije angažuje u medijima i uz pomoć medijske prezentacije bori za svoja prava, da pravi okrugle stolove, filmove o toj temi, jer je taj način borbe suptilniji i primjereniji situaciji u kojoj živimo. Parada je naivan i rigidan način borbe", ističe jedna osoba iz SDS-a. Smatra da se ljudi koji napadaju LGBT osobe zapravo plaše homoseksualnosti u sebi, a da se, s druge strane, ova populacija ne uspijeva javnosti predstaviti na pravi način kako bi se taj strah eliminisao. Ističe da ne bi učestvovala u takvom događaju, ali bi dala doprinos tako što bi javno, u medijima, objasnila zašto je biti drugačije seksualne orijentacije potpuno normalno, jer je to fundamentalno pravo svake osobe. Po pitanju održavanja parade ponosa, konzervativna je i jedna osoba iz SNSD-a koja izričito kaže da bi učestvovala u takvom događaju jedino kad bi bila ucijenjena. Osoba iz DNS-a ističe da nema ništa protiv da ispoljavanje seksualne orijentacije ostaje u privatnoj sferi, međutim: "onog momenta kad se ta orijentacija pokuša da nametne kao vladajuća, mislim da je to pretjerivanje i da nema potrebe za tim. Onda je to ugrožavanje prava onih koji nisu LGBT".

3.7. Rješenja koja su moguća iz perspektive političkih partija

Svi sagovornici_e su iz svog ugla pokušali dati prijedloge eventualnih rješenja za poboljšanje situacije kada su prava LGBT osoba u pitanju. Rješenja su, naravno, usko povezana sa prepoznatim problemima pa su i najčešći odgovori bili da je potrebno:

1. Snažnije i intenzivnije uključivanje nevladinog sektora u borbu za bolji položaj LGBT osoba u društvu;

2. Konstantna edukacija političara_ki, ali i šire društvene zajednice o problemima LGBT zajednice;

3. Primjena iskustva razvijenih zemalja u rješavanju poboljšanja položaja i prava LGBT osoba i

4. Veća zastupljenost tema koje se tiču LGBT osoba u medijima i njihova pozitivna promocija.

Osoba s kojom smo razgovarali iz Naše stranke zastupa stav da se otpor društva prema LGBT osobama, prije svega, može riješiti većom edukacijom, ali i oslobađanjem od okova tradicije i kulture u kojima je zarobljeno bh. društvo. Takođe, osoba iz SDP-a ocijenila je pozitivnim rad udruženja koja se bave ljudskim pravima i pitanjima koja se odnose na LGBT osobe i dodala kako će se samo upornim radom i zalaganjem situacija "demokratizovati" i pomjeriti sa polazne tačke i da će se na taj način podići nivo svijesti zajednice o pravima ove populacije. Jedna osoba iz SBB-a smatra da je jedno od rješenja da se LGBT osobe snažnije aktiviraju u smislu uključivanja u političke partije kako bi postali dio strukture koja odlučuje, nakon čega bi se lobiranjem za određene zakone izborili za bolji položaj u društvu. S obzirom na generalno lošu klimu prema ovoj populaciji, naglasila je kako postoji prostor za edukaciju članova_ica političkih partija putem različitih seminara, političkih akademija, radionica o osnovnim problemima LGBT osoba koje bi za cilj imale podizanje nivoa svijesti svih političkih partija. Smatra da je edukacija cjelokupnog društva, a time i članova_ica političkih partija jedini put kojim se može obezbijediti bolji položaj ove populacije u zajednici i da se metodom "prst u oko" ipak ne može puno toga postići. Osoba iz SNSD-a ocjenjuje da ova partija generalno ima dobru saradnju sa nevladinim organizacijama, kako na lokalnom tako i na entitetskom nivou, te da postoji pozitivan stav prema ogranizovanju seminara koji bi za cilj imali senzibilizaciju društvene svijesti o LGBT osobama. Ova osoba je gotovo pozvala da se na nivou opštine u kojoj radi oformi udruženje koje bi se bavilo zaštitom prava LGBT osoba.

Prihvatanje LGBT osoba je, prema ocjeni osobe iz SBB-a, ipak "stvar individualne nadgradnje", odnosno, potrebno je da svaki pojedinac_ka shvati da je dužan poštovati svačije pravo u bilo kojem segmentu života, a samim tim i pravo na seksualnu orijentaciju. Proces individualne nadgradnje je proces koji prema njenoj ocjeni počinje još od osnovne škole, gdje bi se trebala razvijati tolerancija i poštivanje *Drugog* i *Drugačijeg*, čime bi i društvo napravilo civilizacijski iskorak u prihvatanju ne samo LGBT osoba već i drugih marginalizovanih kategorija društva. Ocjenjuje da je osim obrazovnih institucija, potrebna još veća i snažnija aktivnost civilnog društva u smjeru kolektivnog razvoja svijesti u društvu o tome da su LGBT osobe sastavni dio društva, te da ne predstavljaju bilo šta što je neprirodno, nenormalno, devijantno i sl. Osoba iz HDZ-a ocijenila je da je posljednji papin istup, u kojem je on izjavio da nema prava da sudi LGBT osobama, izuzetno ohrabrujući za ovu zajednicu i u BiH. Ovakav mekši stav jedne hrišćanske vjerske zajednice sigurno će uticati i na društvo da drugačije posmatra LGBT osobe.

Naglašavajući da bi mladi trebali biti pokretačka snaga promjena,

osoba iz SBB-a navodi kako je u skladu s tim najprirodnije da Forum mladih SBB-a u budućnosti organizuje seminare koji bi upravo za cilj imali senzibilizaciju društvene svijesti prema LGBT osobama. Iako do sada nije bilo sličnih seminara, smatra da za to svakako ima prostora i da se uz pomoć civilnog društva i nevladinih organizacija situacija može promijeniti u pozitivnom smislu. Negativni i agresivni stavovi koji vladaju u društvu prema LGBT osobama će se, prema ocjeni osobe iz SNSD-a, promijeniti ukoliko LGBT osobe budu više zastupljene u medijima. Problem, svakako, predstavljaju ruralne zajednice gdje još dominira izuzetno negativan stav prema LGBT osobama, čije ponašanje nije u skladu sa tradicijom i religijom. Smatra da je akademska zajednica ta koja bi trebala pokrenuti inicijativu i postaviti ove teme na dnevni red. Druga osoba iz SNSD-a s kojom smo razgovarali, iz Banje Luke, na tom tragu smatra da s obzirom na nezrelost bh. društva još postoji prostor za uticaj na svijest građana_ki o nedostatku prava LGBT osoba. "Kod nas je mnogo stanovništva nepismeno i neobrazovano i uopšte ne znaju šta znači LGBT, tako da treba raditi na informisanosti građana o samom pojmu LGBT, jer bez toga oni ne mogu ni odrediti svoj vrijednosni stav prema LGBT osobama. To se posebno odnosi na građane ruralnih dijelova zemlje."

Prema mišljenju osobe iz Naše stranke, za stvaranje iole pozitivnijeg stava u društvu o LGBT osobama, potrebno je da neka velika politička partija sprovede pozitivnu kampanju i promoviše prava LGBT osoba. U tom smislu, Naša stranka je, kako navodi, tokom predizborne kampanje organizovala radionicu o seksualnoj orijentaciji, a i u budućnosti postoji spremnost za organizovanjem ovakvih i sličnih radionica. S obzirom na dobru saradnju Naše stranke sa nevladinim sektorom, smatra da je u budućnosti veoma izvjesno organizovanje radionica ili seminara o temi seksualne orijentacije i rodnih identiteta. "Jedan od problema kada je odnos Naše stranke prema LGBT populaciji i generalno o ljudskim pravima u pitanju je taj što se još nisu formirale sve planirane komisije pa se konkretni rezultati tek očekuju", navodi.

Jedna osoba iz SDP-a smatra da je iskustvo odnosa drugih zemalja prema LGBT osobama u potpunosti promijenilo njene stavove o ovoj zajednici. Ova osoba navodi da je prije apsolutno bila "protiv njih", a da se njeno mišljenje promijenilo kada je vidjela "kako je to uređeno u drugim zemljama i kako ta populacija živi i kako ih okolina prihvata."

Dakle, upoznavanje sa iskustvima drugih zemalja koje su već riješile inferioran društveni položaj LGBT zajednice može biti konstruktivan prijedlog i može pomoći u poboljšanju položaja ove populacije i u BiH. Naravno, to ne znači da su rješenja koja su prihvatljiva za određenu zemlju prihvatljiva i za BiH, ali se bar na osnovu toga može napraviti strategija i ponuditi moguća rješenja.

4. Zaključak

Ispitivanje stavova političkih subjekata u BiH o položaju i pravima LGBT osoba nije bio toliko sprovodiv zadatak koliko je ambiciozno zamišljen. To proizlazi iz činjenice da političari_ke nerado govore o LGBT temama te je veoma teško dobiti stvarnu sliku percepcije ove populacije iz perspektive političkih partija i njihovih funkcionera_ki i članova_ica. Ovim istraživanjem pokušali smo približiti javnosti upravo presjek položaja LGBT zajednice u BiH iz ugla političara_ki.

Stoga smo analizirali programe i statute najznačajnijih političkih partija u BiH (koje su prihvatile učešće u istraživanju), ispitujući da li u njima postoji zagovaranje zaštite prava LGBT osoba, a od političara_ki smo pokušali dobiti odgovore o položaju LGBT osoba kako iz njihove lične perspektive, tako i iz perspektive političkih partija kojima pripadaju.

Analizom smo utvrdili da od svih političkih partija koje su obuhvaćene istraživanjem (SDP BiH, SDA, SBB BiH, HDZ BiH, Naša stranka, SDS, SNSD, DNS, NSRzB), jedino Naša stranka u svom programu prepoznaje prava LGBT osoba i u okviru programskih ciljeva zalaže se za ravnopravnost građana_ki i na osnovu pola i roda. Ostale političke partije se u svojim programima uglavnom zalažu za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda koje garantuje Deklaracija o ljudskim pravima i slobodama, ali bez eksplicitnog navođenja prava LGBT osoba.

Iako smo analizirali političke partije koje se nalaze na različitim pozicijama na ideološkoj ravni, došli smo do zaključka da *de facto* ideoloških razlika među političkim partijama nema, kada je odnos prema LGBT osobama u pitanju. Jedan od razloga je svakako što velike političke partije (bez obzira na kojem se dijelu političkog spektra nalaze) ne prepoznaju svoje biračko tijelo u LGBT zajednici, te javne nastupe i političke stavove oportunistički prilagođavaju mišljenju konzervativnog društva. Ovakvim stavovima političari dodatno *daju vjetar u leđa* i dodatno učvršćuju postojeće stereotipe i predrasude o LGBT osobama.

Ipak, potrebno je naglasiti kako su političke partije koje naginju građanskoj opciji, prije svih Naša stranka, ali i SDP, otvorenije za razgovor o temama koje se tiču LGBT osoba i spremnije su da prihvate Drugog i Drugačijeg. Iako bi se očekivalo od SNSD-a, koji, barem deklarativno, naginje lijevoj strani na ideološkoj ravni, da ima otvorenije stavove prema svim građanima_kama bez obzira na seksualno opredjeljenje i/ili rodni identitet, ipak moramo konstatovati da postoji poprilična netolerancija

prema LGBT zajednici, što se moglo iščitati iz razgovora sa jednom osobom iz ove stranke. Sa druge strane, konzervativne partije, kao što je prije svih SDA, ističu se homofobijom i netolerancijom prema LGBT osobama. Tome u prilog idu i izjave koje su upućivali članovi_ice ove političke stranke tokom *Queer festivala* 2008. godine, ali i činjenica da se nisu odazvali pozivu za učešće u ovom istraživanju. Osim toga, potrebno je istaći da je primjetno i žongliranje u stavovima kod ostalih desno orijentisanih političkih stranaka. Veća otvorenost i tolerancija prema Drugom i Drugačijem koja se mogla iščitati iz odgovora pojedinih sagovornika_ca prije je odraz njihovih privatnih stavova i ne predstavlja dominirajući stav u čitavoj partiji. Tome u prilog ide i poražavajuća činjenica da, kako smo saznali od jedne osobe koja je učestvovala u istraživanju, nijedna od pomenutih političkih partija koje u svom programu ne prepoznaju prava LGBT osoba, ne namjerava to ni promijeniti. Pojedini ispitanici_e smatraju da će možda do toga doći kad se riješe "važna" pitanja koja opterećuju BiH. Političari_ke, uglavnom, ne misle da su LGBT osobe (bitno) ugrožene te da je neophodno poboljšati i promovisati njihova prava. Usmjereni su na zaštitu prava svih društvenih grupa i smatraju da nije potrebna dalja diferencijacija društva u smislu posvećivanja *posebne* pažnje LGBT zajednici.

Ohrabrujuće je što niko od sagovornika_ca nije eksplicitno i generalno protiv LGBT osoba, ali su njihovi stavovi o istopolnim zajednicama, gej paradi, diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnih identiteta, uzrocima homofobije i sl. različiti. Pojedini sagovornici_e odobravaju istopolne zajednice, smatrajući da zakonski brak između istopolnih osoba omogućava ostvarivanje određenih prava kojih su oni sada lišeni, ali niko od sagovornika_ca ne smatra da istopolni bračni partneri trebaju imati pravo na usvajanje djece. To potkrepljuju sumnjom da bi odgajanje djeteta u istopolnoj zajednici moglo uticati i na njegovu seksualnu orijentaciju.

Većina sagovornika_ca ne podržava održavanje parade ponosa, jer smatraju da to nije adekvatan način promovisanja prava LGBT osoba i da na taj način samo izazivaju kontraefekat. Predlažu promovisanje prava ove populacije putem medija, različitih konferencija i edukativnih materijala.

Takođe, vidna je razlika u stavovima sagovrnika_ca o LGBT osobama s obzirom na njihov nivo obrazovanja. Sagovornici_e višeg obrazovnog nivoa na drugačiji način govore o LGBT osobama, njihov položaj smještaju u širi kontekst, razumiju ih, bolje poznaju LGBT terminologiju i spremni su dati doprinos u poboljšanju položaja ove zajednice. Za razliku od njih, sagovornici_e nižeg obrazovnog nivoa imaju krute i suzdržane stavove, pojednostavljuju problem LGBT osoba i smještaju ih u uži kontekst, bez senzibiliteta i istinskog razumijevanja stvarne situacije.

Kao osnovne uzroke homofobije u BiH sagovornici_e su naveli: mentalitet građana, rudimente komunističke ideologije, neznanje, nepismenost i neinformisanost, društvenu letargičnost, loš standard. Smatraju da građane_ke treba edukovati o pravima LGBT osoba i predstaviti javnosti ovu zajednicu na pravi način. Uglavnom su iskazali spremnost na učešće u zagovaranju prava LGBT osoba u okviru svojih mogućnosti, ali ne i optimizam da će se položaj ove populacije u BiH poboljšati u skorije vrijeme. Smatraju da je potrebno da dođe do smjene generacija te da bi do napretka u tom smislu moglo doći tek kad u vladajućoj strukturi dođe do smjene bar jedne generacije.

Političari_ke ne smatraju da je vrijeme za raspravljanje o ovom pitanju kada u državi ima mnogo egzistencijalnih problema koji nisu riješeni i kojima oni daju prioritet. S obzirom da Evropska unija zagovara zaštitu prava LGBT osoba, možemo očekivati da će i u BiH ovo pitanje postati jedno od prioritetnih i da će se postići konsenzus u pogledu njegovog rješavanja.

5. Preporuke

Političke stranke BiH trebale bi pokazati više razumijevanja za LGBT osobe i:

- Podržati sprovođenje *Zakona o zabrani diskriminacije* na osnovu seksualne orijentacije i rodnih identiteta u BiH;
- Zagovarati zaštitu položaja i prava LGBT osoba tako što će u programima političkih partija naglasiti zalaganje za jednakost i ravnopravnost građana_ki na osnovu seksualne orijentacije i rodnih identiteta;
- Edukovati politički kadar u smislu senzibilizacije odnosa prema LGBT osobama;
- Uključiti se u zagovaranje ravnopravnog društvenog položaja LGBT osoba kroz javne medijske nastupe;
- Uticati na društvenu svijest ukazivanjem na važnost rješavanja problema nevidljivosti LGBT osoba u društvu i ovo pitanje učiniti jednim od prioriteta;
- Medijski prostor ne koristiti za homofobne izjave već za promociju tolerancije i ravnopravnosti i jednakosti građana_ki u procesu ostvarivanja prava, bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet;
- Omogućiti LGBT osobama da se sami predstavljaju u medijima;
- Ne podsticati homofobiju kroz javne nastupe i pogrešno ne predstavljati javnosti LGBT osobe već ukazivati na jednaka prava svih, bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet.

6. Ograničenja studije / *Zlatiborka Popov-Momčinović*

Ograničenja studije proizlaze uglavnom iz prirode entiteta koji se proučava, a to su prava i slobode LGBT osoba u kontekstu složenog stranačkog sistema BiH. Kroz njega se, kao i kroz druge sektore koji su dosad proučavani, prepliću institucionalne i vaninstitucionalne dimenzije u složenom bh. kontekstu, kojima je teško precizno pristupiti i uobličiti ih potom u smislenu, koherentnu cjelinu. Imajući u vidu da su političke stranke hijerarhijske i da imaju nizak stepen unutrašnje demokratije, bila je potrebna posebna upornost i istraživačka imaginacija da se iza zvaničnih stavova otkriju, s jedne strane, dublja značenja i idejno-ideološki talozi, ali i da se *isprovocira* ono što je često sakriveno iza zvaničnih programa, javnih nastupa i pragmatičkih ciljeva pojedinih političkih partija. S tim u vezi, istraživač i istraživačica su u uzorak izabrali ne samo sagovornike_ce iz različitih političkih stranaka već i sa različitih nivoa stranačke hijerarhije ne bi li došli i do *neuhvatljivih* značenja i do onoga što često ostaje nedorečeno ili prešućeno.

U slučaju ovog istraživanja, mogu se locirati četiri glavne prepreke i ograničenja:

1.) Istraživanje je dio šireg projekta *Coming out! Zagovaranje i zaštita prava LGBT osoba* koji ima i aktivistički aspekt (radioničarski rad, akcije zagovaranja i sl.) te stoga pored saznajne ima i *policy* dimenziju, tj. teži da utiče na promjenu javnih politika u ovoj oblasti. S tim u vezi, ove dvije dimenzije je trebalo uskladiti a što zahtijeva posebnu istraživačku imaginaciju.

2.) Kao što je već rečeno u predgovoru odnosno samoj studiji, cilj istraživanja je sticanje dubljeg uvida u stavove aktera_ki koji oblikuju entitet koji se proučava te je korištena kvalitativna metodologija bazirana na veberijanskim postulatima *Verstehen* – razumijevanja društvenih pojava koje kreiraju oni_e koji djeluju. Kvalitativna metodologija kao takva je manje precizna od kvalitativne i postoji opasnost da se sklizne u preveliku *slobodu* interpretacije rezultata i konstruktivizam, što se da kontrolisati pažljivim vođenjem i analizom samih intervjua i slijeđenjem principa interne i eksterne validnosti i pouzdanosti. I dalje, kvalitativna metodologija odgovara principima društveno angažovane nauke i izbjegava asimetriju između *subjekta* i *objekta* istraživanja. Time se pak ne negiraju stanovite teškoće koje proizlaze iz same kvalitativne metodologije i dubinskih intervjua kao tehnike prikupljanja podataka koji su kao takvi fleksibilni, i traže veću involviranost samog_e istraživača_ice, koji se stalno kreće naprijed i nazad tokom samog istraživačkog procesa, traži komparacije,

smislove, dekodira ono što je rečeno ali i prešućeno a šta je za ovu temu bilo od posebne važnosti ali i složenosti budući da se svaki dubinski intervju može posmatrati kao zasebna narativna cjelina.

3.) Posebnu teškoću predstavljalo je traženje sagovornika_ca, i još veću dobijanje saglasnost za obavljanje razgovora. Budući da teme koje su vezane za LGBT zajednicu izazivaju podozrenje u javnosti i još nisu ušle u naučni kao ni društveni *mainstream*, neki od potencijalnih ispitanika_ca su pokazivali stanovito podozrenje prema samom istraživanju, ali treba podvući da su neki_e od njih ubrzo nakon slanja upita odmah odgovorili pozitivno.

4.) Teškoću je predstavljalo i uobličavanje i elaboracija odgovora u smislenu cjelinu imajući u vidu činjenicu da političke stranke nisu jasno ideološki pozicionirane i profilisane. Međutim, strukturom rada odnosno analize istraživanja kroz specifične tematske cjeline izdvojeni su najznačajniji rezultati a u isto vrijeme je očuvana poliperspektiva i iznijansiranost.

Istraživač i istraživačica su sa entuzijazmom i pregalaštvom ispunili prethodno definisani *research design* uz određene modifikacije, s obzirom na realno stanje na terenu. I ova činjenica ukazuje na nizak stupanj svijesti ovdašnjih političkih stranaka koje svoju moć i uticaj ne koriste proaktivno, u stvaranju pozitivne, tolerantne društvene klime već se kriju iza navodne prirodne postvarenosti i podijeljenosti bh. društva, u kojem oni_e koji se ne uklapaju u važeću dogmu tj. principe ovih podjela teško nalaze svoje mjesto. Takođe, intervjuisani političari_ke često upućuju generalno na negativnu klimu u društvu kada je o ovom temi riječ, na nepoštivanje legislative i, što se često moglo čuti, na činjenicu da su žene jedva prihvaćene kao ravnopravne političke akterke zbog preovladavajućeg patrijarhata. Iako ovakvi izgovori ne idu u prilog onima koji obavljaju političke funkcije i/ili su politički aktivni_e, oni su ujedno i dokaz da su dalja istraživanja i feministički i *queer* ekskursi više nego potrebni na mukotrpnom putu senzibilizacije koja nam predstoji, ali koja je već pokrenuta.

7. Izvori

Barreiro, M., Vasić, V. *Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012. Dostupno na: http://www.soc.ba/templates/lightbreeze-red/media/Provedba%20preporuka%20Vijeca%20Evrope%20SOGI.pdf

Barreiro, M., Vasić, V., Gavrić S. *Rozi Izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012.

Čaušević, J. et al. *Pojmovnik LGBT kulture*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll - ured u BiH, Sarajevo, 2012.

Durkalić, M. "Bosanskohercegovački mediji i Queer Sarajevo Festival: Analiza poruka sadržanih u člancima Dnevnog Avaza i Saffa", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, 2011., str. 144–169.

Đurković S. *Nevidljivo Q? pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini*, Udruženje Q, Sarajevo, 2007. Dostupno na: http://www.queer.ba/files/NevidljivoQ.pdf

Gavrić, S., Banović, D., Krause, C. "Uvod - riječ urednika", ur. Gavrić, S. Banović, D., Krause. *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Konrad Adenauer – Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009. str. 15–16.

Gavrić, S. "LGBT/Queer aktivizam u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić S., Huremović L., Savić M. *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, ured u BiH, Sarajevo, 2011., str. 111–117.

Hejvud, E. *Politika*, Clio, Beograd, 2004.

Izvještaj *Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Bosnia Herzegovina*, COWI, Danish institute for human rights. Dostupno na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/BosniaHerzegovinaSociological_E.pdf

Komesar za ljudska prava. *Diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi,* Vijeće Evrope, 2011. Dostupno na: http://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Serbian.pdf

Numanović A., Muharemović S., Popov-Momčinović Z. *Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe*, Fondacija Heinrich Böll – Ured za BiH, Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2013.

Popov-Momčinović, Z. "Parlamentarne političke stranke u BiH", ur. Gavrić S. Banović D. *Parlamentarizam u BiH*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Friedrich Ebert, Sarajevo, 2012. str. 251–293.

Sahadžić M. "Priroda političkog sistema u Bosni i Hercegovini", ur. Gavrić, S. Banović, D., Krause, C. *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Konrad Adenauer – Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009., str. 17–43.

Vasić, V. *Izvještaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH, slučajevi iz 2012. i 2013. godine*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2013.

Spisak web sajtova političkih partija:

http://www.sdp.ba/

http://sda.ba/home/

http://www.sbbbh.ba/

http://www.nasastranka.ba/

http://www.hdzbih.org/

http://www.sdsrs.org/

http://www.snsd.org/

http://www.dnsrs.org/

http://www.zaboljitak.ba/

APPENDIX: RJEČNIK LGBT POJMOVA[1]

AKTIVIZAM
Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati socijalne i političke promjene. Aktivistički stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikalan, najčešće se javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koji teže da održe *status quo*.

ASIMILACIJA
Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima_kama i homoseksualcima_kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama, dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promoviraju upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

BIFOBIJA
Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama koje provode heteroseksualne (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili homoseksualne osobe.

BIOLOŠKI SPOL
Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

BISEKSUALNA OSOBA
Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

---

1 *Rječnik LGBT pojmova* je nastao zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra. Za dalje čitanje preporučujemo Čaušević J. i Gavrić S. (ur., 2012). *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

CISRODNOST
Pojam koji se koristi kako bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju.

CISRODNA OSOBA
Osoba koja se identificira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

COMING OUT
Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

DISKRIMINACIJA
Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekom osnovu. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj: spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.

POSREDNA DISKRIMINACIJA
Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja neke osobe ili grupe osoba u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druge osobe.

NEPOSREDNA DISKRIMINACIJA
Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od neke druge osobe ili grupe osoba u sličnim situacijama.

INSTITUCIONALIZIRANA DISKRIMINACIJA
Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili više srednje klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date *grupe*,

tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

UZNEMIRAVANJE

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

SPOLNO UZNEMIRAVANJE

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva osobe, posebno kada će se time stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

MOBING

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

SEGREGACIJA

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druge osobe na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

DRAG

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom *Glob teatru* kao oznaka za glumce

koji su imali ženske uloge (kako nije bilo glumica). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerušavanje (otuda fraza *in drag* – prerušen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega upućuje na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju oponašajući žene i time provode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*. Drag-kralj (drag king) je lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca. Drag-kraljica je gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

DRUGA PORODICA
Mreža prijatelja_ica, partnera_ki i bivših partnera_ki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknadila ono što joj je uskraćeno u primarnom okruženju.

GEJ (GAY)
Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane *vesele (gej) žene*, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv *homoseksualna osoba*. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz *homoseksualac*, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamijeni riječju *gej*.

GEJ MUŠKARAC
Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina *homoseksualac*, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

GENDERFOBIJA
Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

GOVOR MRŽNJE
Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama – na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

HETEROFOBIJA
Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema

heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

HETERONORMATIVNOST
Može se definirati kao pretpostavka da su svi ljudi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda – ono što je nužno ili nametnuto pojedincima_kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao *pravog muškarca* ili *pravu ženu*, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

HETEROSEKSIZAM
Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heterosek-sizam se često ispoljava u formi ignorisanja LGBT osoba.

HETEROSEKSUALNA OSOBA
Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama suprotnog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola.

PRINUDNA HETEROSEKSUALNOST
Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Adrienne Rich) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Prema lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagodareći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcionira patrijarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan_a.

HOMOFOBIJA
Iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti *bifobija*]). Manifestuje se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksu-

alnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricat će da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

INTERNALIZIRANA HOMOFOBIJA

Internalizirana mržnja prema sebi nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferiorne ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

HOMOSEKSUALAC

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Korektniji termini su *gej (muškarac)/gejevi* i *lezbejka*.

SITUACIONA HOMOSEKSUALNOST

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti_ice i učenici_ce istog spola, zatvori, seks sa partnerom_kom istog spola za novac itd.

INTERSEKSUALNA (INTERSPOLNA) OSOBA

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalnim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji su obimno koristili liječnici tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost (interspolnost) može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih (interspolnih) osoba.

LEZBEJKA
Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene. *Lezbejka* je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnim očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gdje je rođena pjesnikinja Sapfo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT
Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTTIQ
Skraćenica za *lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer* osobe.

MIZANDRIJA
Mržnja prema muškarcima ili muškom rodu u načelu.

MIZOGINIJA
Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

OUT
Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

OUTIRATI (AUTIRATI)
Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka, biseksualna ili osoba neke druge seksualne orijentacije. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kada će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u BiH termin *outirati se* također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

PATRIJARHAT
Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na

žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

PEDER
U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruća (*faggot*). Riječ peder u nehomoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

POLIAMORIJA
Mnogostruke ljubavne veze, otvorene, nasuprot tradicionalnim vezama. Uslov je da sve osobe u ovim odnosima znaju jedna za drugu i da su ti odnosi zasnovani na konsenzusu.

QUEER
Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašten), postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili_e su ovu oznaku kao *seksualni disidenti_disidentkinje*. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

QUEER TEORIJA
Škola književne i kulturne kritike, koja se u SAD pojavila početkom osamdesetih godina, duguje svoje intelektualno porijeklo feminističkoj teoriji i francuskim filozofima poput Michela Foucaulta i Jacquesa Derridae. Queer teoretičari_ke analiziraju sve tipove tekstova u cilju razobličenja temeljnog značenja, distinkcija i odnosa moći u kulturi koja je proizvela

tekst. Analize otkrivaju složene kulturne strategije kojima je omogućena regulacija seksualnog ponašanja, što često rezultira represijom i diskriminacijom seksualnih disidenata_kinja koji krše seksualne tabue ili se ne uklapaju u kulturno sankcionisane rodne uloge. Ciljevi queer teoretičara_ki su destabilizacija kulturnih ideja o prirodnosti, normalnosti, seksualnosti i termina hetero- i homoseksualnosti koji su korišteni u svrhu diskriminiranja osoba koje se nisu saobražavale zapadnom idealu monogamnog heteroseksualnog braka. Queer teorija se mahom vezuje za teoriju društvenog konstruktivizma i u neskladu je sa esencijalističkim postavkama (recimo, teza da je neko po svojoj suštini ili bitnom određenju gej muškarac, odnosno lezbejka) koje postoje unutar starije (ali i novije) konceptualizacije neheteroseksualnog identiteta (vidjeti lezbejski identitet). Neka od najpoznatijih imena u queer teoriji svakako su Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick, Cindy Patton, Diana Fuss, Leo Bersani i Simon Watney.

ROD
Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog* i *ženskog*.

RODNI IDENTITET
Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju vlastitog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, *rodno izražavanje*), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju – ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

RODNO IZRAŽAVANJE
Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SEKSIZAM
Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda.

Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA
Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Preporučuje se izbjegavanje uvredljivog izraza *seksualna preferencija*, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

SEKSUALNI IDENTITET
Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju *strejt*, *gej*, *bi*, *queer*, *neodređen_a*, *neodlučan_a*, *asekualan_a* i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke i ne podrazumijevaju samo binarni koncept *muško – žensko*.

SPOL
Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

SPOLNI IDENTITET
Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

STIL ŽIVOTA
Termin koji se često koristi kako bi se degradirali životi gejeva i lezbejki te je time politički nekorektan. Kao što ne postoji ni heteroseksualni stil života koji je jedinstven za sve, tako ne postoji ni gej stil života.

STREJT (STR8 ILI STRAIGHT)
Označava, prije svega, nešto *pravo*, *bez skretanja* (devijacija), nešto *nepomiješano*, ali i nešto *konvencionalno*, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, *normalne* i *prirodne*. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.

TRANSGENDER/TRANSRODNO
Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodnih identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *muški* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodnih identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodnim identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac je, na primjer, transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

TRANSEKSUALNA OSOBA

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala svoje tijelo i prezentaciju (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije), izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

TRANSFOBIJA

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

INTERNALIZOVANA TRANSFOBIJA

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

TRANSVESTIJA/TRANSVESTITE/TRANSVESTITI

Transvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Transvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Transvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

TRANZICIJA

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem vlastitog roda.

TROUGAO/CRNI TROUGAO/ROZI TROUGAO

Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, Romkinje i prostitutke. Tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima pogubljeno je više desetina hiljada istospolno orijentisanih osoba.

ZASTAVA DUGINIH BOJA

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

ZLOČIN IZ MRŽNJE PREMA LGBT OSOBAMA

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

O autoru i autoricama

Dragana Rašević (1984, Sarajevo), diplomirala je 2007. godine na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci, Odsjek za žurnalistiku. Magistarsku tezu, pod nazivom *Socijalne determinante medijske kulture*, odbranila je 2012. godine na Fakultetu političkih nauka u Banjoj Luci, Odsjek za savremenu sociologiju. Zaposlena je kao viša asistentkinja na Fakultetu političkih nauka u Banjoj Luci na Studijskom programu za novinarstvo i komunikologiju i obavlja funkciju sekretara Studijskog programa. Prijavila je doktorsku tezu pod nazivom *Medijska pismenost u Republici Srpskoj* na Fakultetu političkih nauka u Beogradu početkom 2013. godine. Ima izbor u zvanje više asistentkinje za užu naučnu oblast masovni mediji. Posebna sfera interesovanja joj je medijska pismenost i njena primjena u praksi. Trenutno završava knjigu *Medijska pismenost i medijska kultura*.

drrasevic@gmail.com

Vuk Vučetić (1987, Sarajevo), diplomirao je 2010. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu, na Katedri za novinarstvo. Master tezu je odbranio 2013. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu na Odsjeku za komunikologiju na temu „Politički spektakl kao medijski fenomen – primjer BiH". Trenutno radi kao asistent na Filozofskom fakultetu u Palama, na Katedri za novinarstvo. Tokom studija bio je glavni i odgovorni urednik studentskog magazina „FF press". Dvije godine (2007–2009) radio je kao novinar na Radio-televiziji Istočno Sarajevo, a zatim pola godine u Novinskoj agenciji Republike Srpske (SRNA). Angažovan je kao sekretar uredništva u časopisu „Diskursi – društvo religija kultura".

vuceticvuk@yahoo.com

Dr. Zlatiborka Popov-Momčinović (1975, Vršac) završila je studij sociologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Tokom i nakon studiranja radila je u nevladinom sektoru i lokalnim medijima, a od 2005. je angažovana kao asistentkinja na Filozofskom fakultetu Istočno Sarajevo, gdje je i magistrirala sa temom *Politička kultura u periodu tranzicije.* Na Fakultetu političkih nauka u Beogradu je doktorirala 2013. sa temom Ženski pokret u postdejtonskoj BiH: dometi, inicijative, kontroverze. Objavila je više od četrdeset naučnih radova iz oblasti političke sociologije, politikologije religije i feminističke teorije i prakse. Bila je stipendistica Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina u okviru *Policy Fellowship Development Project,* i angažovana u nekoliko lokalnih i regionalnih istraživanja kao što su *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in Western Balkan, Reconciliation and Trust Building in Bosnia and Herzegovina, Govor mržnje u Bosni i Hercegovini, Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini.* Trenutno završava knjigu Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: Artikulacija jedne kontrakulture. Zamjenica je urednika bh. časopisa *Diskursi.* Aktivna je i u civilnom društvu, pokušavajući da uskladi teorijski i praktički angažman. Govori engleski i njemački, a služi se i francuskim jezikom.

pozlata75@gmail.com

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
Ediciju uređuje Emina Bošnjak

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Mia Čustović, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)
Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Unutrašnji poslovi.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Jasmina Čaušević (2013)
Brojevi koji ravnopravnost znače. Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Ivana Dračo, Mladen Lakić, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)
Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Obrazovanje.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Damir Banović, Edina Sprečaković (2013)
Izvještaj o položaju LGBT osoba na radnom mjestu u Bosni i Hercegovini.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Amar Numanović, Sanela Muharemović, Zlatiborka Popov-Momčinović (2013)
Prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini: Pravosuđe.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija Heinrich Böll, Fondacija CURE.

Jasmina Čaušević, Lejla Huremović (priredile, 2013)
Kratki vodič kroz profesionalno izvještavanje o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)
Izvještaj o govoru mržnje zasnovanom na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u BiH. Slučajevi iz 2012. i 2013. godine.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić, Saša Gavrić (2013)
Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH u 2012. godini.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović, Vladana Vasić (2013)
Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Damir Banović (2013)
Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)
Izvještaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)
Monitoring of the implementation of the Council of Europe Committee of Minister's Recommendation on combating sexual orientation or gender identity discrimination.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)
Provedba Preporuka Vijeća Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić, Sadžida Tulić (2012)
Ne toleriši netoleranciju. Upoznaj svoja prava i koristi ih. Vodič za LGBT osobe.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović, Saša Gavrić, Predrag Govedarica (priredili_e, 2012)
Diskriminacija – Jedan pojam, mnogo lica.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević i Kristina Ljevak (2012)
Čekajući ravnopravnost.
Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar
Lejla Huremović (priredila, 2012)
Izvan četiri zida.
Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak (priredili_e, 2012)
Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Odabrani naslovi:

Adriana Zaharijević (priredila, 2012)
Neko je rekao feminizam?
Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll / Fondacija Cure
Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (priredili, 2013)
Kojeg je roda sigurnost?
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
Emina Bošnjak (priredila, 2013)
Više od etikete. O ženama koje vole žene.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
Jasmina Čaušević, Saša Gavrić (priredili, 2012)
Pojmovnik LGBT kulture.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll
Aida Spahić, Saša Gavrić (priredili, 2012)
Čitanka LGBT ljudskih prava. 2. dopunjeno izdanje.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar / Fondacija Heinrich Böll
Damir Banović (2012)
Prava i slobode LGBT osoba.
Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.
Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
Wiliam G. Naphy (2012)
Born to be gay. Historija homoseksualnosti.
Sarajevo / Zagreb / Beograd: Sarajevski otvoreni centar / Domino / Queeria.
Prevod na BHS: Arijana Aganović

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

Projekat implementira:

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BOSNA I HERCEGOVINA

Partneri na projektu:

SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR

CURE
www.fondacijacure.org